

SOMA BERICHTENBLAD

- 01** TEN GELEIDE : DE BETEKENIS VAN HET SOMA
- 05** MISSION STATEMENT
- 07** OVERHEID EN JODENVERVOLGING : “GEWILLIG BELGIË”
- 09** VERZET IN VLAANDEREN
- 13** VERZET IN DE 20ste EEUW : EEN CONCEPT
- 15** DE BELGISCHE OUD-KOLONIALEN
- 18** TURKSE MIGRANTEN
- 20** OORLOG EN DEMOCRATISERING
- 22** ARBEID, VROUW EN OORLOG
- 24** TIEN JAAR *PALLAS*
- 26** PIERRE BEECKMANS : JODENVERVOLGING IN BELGIË
- 32** HUGO GIJSELS : EEN DOCUMENTAIR FONDS OVER EXTREEM-RECHTS
- 34** NIEUWE ORIËNTATIE IN DE BIBLIOTHEEK
- 36** BOEKEN EERSTE WERELDOORLOG
- 37** FOTO'S SIPHO
- 42** DE OORLOGSPERS (DIGITALISERING)
- 44** FOTO'S CAUVIN (DIGITALISERING)
- 46** INTERVIEWS (DIGITALISERING)
- 48** VON FALKENHAUSEN / REEDER / CANARIS (DIGITALISERING)

Het Berichtenblad is een uitgave van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) Luchtvaartsquare 29 1070 Brussel tel 02/556.92.11, fax 02/556.92.00, cegesoma@cegesoma.be. Redactie : Anne Roekens en Dirk Luyten, ontwerp: Christophe Lisart, lay-out : Anne Bernard. Verantwoordelijke uitgever : Rudi Van Doorslaer Jozef Plateaustraat 12 9000 Gent © SOMA.

Foto's op het voorplat en p. 1, 6 en 35 : Gauthier Fabri, Nuptial Pictures; p. 8 : Guy Goossens. Belgische Senaat; p. 10 : Archief Dienst Oorlogsslachtoffers, dossier SVG-PP7726/ad7441; p. 11 : Archief Dienst Oorlogsslachtoffers, dossier SVG-PP13065/ad7264; p. 13, 21, 23, 38 et 39 : collectie Soma; p. 16 : Foto Jean Van Lierde. Collectie Soma; p. 19 : Privé-verzameling; p. 30 : Archief VRT; p. 44 : Foto André Cauvin. Collectie Soma.

TUSSEN BURGERZIN EN KRITISCHE ZIN : DE BETEKENIS VAN HET SOMA

De globalisering zorgde het voorbije decennium voor een economische en culturele revolutie op het oude Europese continent. Sommigen zien dit als een uitdaging voor verrijkende horizonten en toenemende welvaart. Anderen grijpen angstig terug naar vermeende oude waarden en zekerheden. Meer en meer lijkt het erop dat tussen beide groepen een toenemend cultureel dualisme groeit. Het geraamte waarop onze liberale democratie sinds de 19de eeuw steunt kraakt er door in al zijn voegen. De autoritaire en totalitaire demonen van de XX^{ste} eeuw – de *age of violence* – doemen weer op aan de horizon.

Het *magnun opus* dat het SOMA in februari heeft afgeleverd over de betrokkenheid van de Belgische overheden in de vervolging en deportatie van de Joden heeft de toepasselijke titel *Gewillig België* meegekregen. Deze studie bevestigt wat in vorig onderzoek zo manifest tot uiting is gekomen, namelijk hoezeer de elite van het land in de scharnierperiode tussen 1930 en 1942/1943 de democratie de rug had toegekeerd. In dit democratische deficit wortelde de onwaardige manier waarop de hoogste autoriteiten van het land zich toen hebben gedragen ten

aanzien van wellicht de meest kwetsbare groep in de samenleving van toen (en vandaag?): de vreemdelingen, die toen ook zowat 95 % van de Joodse bevolking in België uitmaakten.

Vandaag staat de elite van het land, over vele ideologische verschillen heen, in grote meerderheid aan de kant van de democratie. De antidemocratie wordt veeleer gedragen door de onderbuik van de samenleving (wat in geen geval betekent dat het oplossen van het probleem er ook gemakkelijker op wordt). Deze vaststelling wijst echter wel op een essentieel verschil met de zwarte jaren uit de vorige eeuw en maant ons aan tot grote voorzichtigheid in het leggen van al te gemakkelijke verbanden tussen het heden en het verleden.

Hoe goed de bedoeling ook, essentieel voor de historici, maar naar mijn mening ook voor de fundamentele waarden van onze democratie, is de radicale afwijzing van iedere manipulatie van de geschiedenis. De kritische reflectie moet in alle omstandigheden de leidraad blijven van onze wetenschappelijke en maatschappelijke interventie. In het bijzonder lijkt mij de volgende waarschuwing niet van belang ontbloot: de Tweede Wereldoorlog kan niet zomaar als een pasklaar pedagogisch strijdros doorgaan tegen nieuw extreem-rechts. Die oorlog is in zijn wetenschappelijke analyse net zo weerbarstig en tegendraads als de complexe menselijke natuur en zijn geschiedenis zelf. Wetenschappelijk verantwoord is niet vast te stellen dat je uit het oorlogsverhaal zonder meer goed en slecht kunt uit afleiden, maar veeleer dat het wetenschappelijke relaas de hedendaagse waarnemer op zoek naar moreel houvast niet zelden helemaal in de war achterlaat. De wetenschappelijke analyses blijken lang niet steeds in de vakjes te passen die velen die vandaag begaan zijn met burgerzin en herinnering vooraf hebben uitgetekend. In de hitte van de strijd tegen separatistische en antidemocratische stromingen is het lang niet ondenkbaar dat de geschiedenis, weze het met de beste bedoelingen, wordt geïnstrumentaliseerd en vervormd.

Om maar deze steen in de kikkerpoel te werpen. Het Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft, achteraf beschouwd, een wezenlijke bijdrage geleverd aan de overwinning van de democratie door de nederlaag van het totalitaire Derde Rijk en zijn bondgenoten te bespoedigen. Maar wie deelnam aan dat Verzet en zeker wie er aan de basis van lag, beschouwde het

burgerlijk democratische gedachtegoed niet zelden als verfoeilijk en achterhaald. Dit vermindert vanuit moreel standpunt de verdienste van de verzetsman of -vrouw van toen niet. Evenmin maakt dat de slachtoffers minder slachtoffer: als burger is het goed dit te blijven herkennen en erkennen. Uiteindelijk stonden zij, soms inderdaad tegen beter weten in, in het kamp van diegenen die essentiële waarden verdedigden: democratie, vrijheid en menselijke waardigheid.

Even essentieel is het ook om vast te stellen dat niets in de geschiedenis precies in dezelfde gedaante terugkeert. Ik ben er reeds lang van overtuigd dat de herkenning van een totalitaire ontsporing voor de hedendaagse generaties slechts vanuit de eigen culturele leefwereld kan groeien. De pedagogische les die hieruit kan getrokken worden, is dat je de generaties van vandaag niet alleen weerbaar maakt door hen informatie te verschaffen over de ontsporingen uit het recente verleden, maar ook en vooral door hen kritisch te leren omgaan met die informatie. Dat je hen bijbrengt hoe zij die informatie in een juiste context kunnen plaatsen en duiden. Dat je hen aanleert hoe die informatie uit het verleden naar vandaag te 'vertalen'. Dat je hen het besef bijbrengt dat de ultieme waarheid niet binnen handbereik ligt.

Meer dan ooit is er vandaag in dit België met zijn verscheurende nationale problemen, met zijn Vlaams Blok/Belang, met zijn zwarte rand van onverdraagzaamheid en racisme, bijgevolg nood aan historische duiding, aan terugkijken op een wetenschappelijk verantwoorde manier, aan demystificatie, aan het aanwijzen van parallellen zo

goed als, of misschien meer nog, van verschillen.

Om die reden is het ook belangrijk dat de historici van onze eigen tijd zich niet opsluiten in een ivoren toren. Mijn overtuiging is het dat de historici hun maatschappelijke rol ten volle moeten opnemen en midden in de samenleving staan. Kritiek uiten in de veilige schoot van de *alma mater* is een gemakkelijke weg. In debat treden, ook met de overheid en de politieke wereld, is dat minder. België is geen totalitair land. Belgische politici zijn zeer gehecht aan de democratische waarden (de voldoende gekende uitzonderingen niet te na gesproken) en enig vertrouwen in hun luisterbereidheid is dus op zijn plaats. Kan men politici het recht ontzeggen om als verkozen vertegenwoordigers van de bevolking na te denken over de interpretatie van het verleden? Dat is mijns inziens niet alleen hun recht, maar ook hun plicht. Het is anderzijds de rol van de historici om de politici erop te wijzen dat zij de geschiedenis geweld aandoen wanneer een dergelijke conclusie zich mocht opdringen. Dit is m.a.w. een gigantische opdracht waarin de politieke en de wetenschappelijke wereld, in wederzijds respect, moeten samenwerken.

Er is dus een belangrijke taak weggelegd, niet alleen voor de historici-contemporanisten aan onze universiteiten, maar ook voor een in ons land unieke instelling als het SOMA. De conflicten bestuderen in de korte XXste eeuw tussen de Eerste Wereldoorlog en het einde van het communistische tijdperk en in zijn Belgische dimensie in kaart brengen, beantwoordt niet alleen aan een wetenschappelijke maar minstens evenzeer

aan een maatschappelijke noodzaak. Om die studie mogelijk te maken heeft het SOMA ook nood aan een documentaire basis en aan een langetermijnvisie over de plaats van haar collecties in het globale Belgische landschap van archief- en documentaire instellingen. Op dit punt was het belangrijk dat de Wetenschappelijke Commissie van het SOMA het *Mission statement* heeft aangescherpt, dat het duidelijkheid heeft gecreëerd over waar op lange termijn de wetenschappelijke en documentaire doelstellingen liggen van de instelling.

Het *Mission statement* staat hier verder in dit *Berichtenblad* – ook zelf in een nieuw kleedje gestoken – afgedrukt, maar op enkele punten eruit wil ik hier toch kort ingaan. Op het terrein van het onderzoek is het de grote verdienste geweest van mijn voorganger José Gotovitch dat het wetenschappelijke veld van het SOMA niet langer beperkt bleef tot de onderzoeksthema's van de kleine ploeg permanente vorsers. Sinds 1993 participeert het SOMA aan de diverse projecten van het Federale Wetenschapsbeleid. Dit liet de instelling toe uit de karkas te breken van de oorspronkelijk exclusief op de Tweede Wereldoorlog gerichte focus van het Centrum. Het belang van deze projecten – de grote onderzoeksprojecten, de doctoraatsprojecten en de aanvullende onderzoeksmandaten – is daarna alleen maar toegenomen. Inmiddels worden ze ook aangevuld met andere extern gefinancierde projecten en wordt er samengewerkt met de gemeenschappen. Voor het eerst zal het SOMA in 2007 participeren aan de Interuniversitaire Attractiepolen. Het SOMA wordt dus, in nauwe samenwerking met zijn

universitaire partners, steeds meer een echt onderzoekscentrum op het terrein van de XXste eeuwse conflicten, waarin, voor alle duidelijkheid, de twee wereldoorlogen nog steeds een prominente plaats blijven bekleeden.

Van bij mijn aantreden was het mijn intentie om een dergelijk langetermijnperspectief ook voor de documentaire afdeling van het SOMA te kunnen formuleren. De strategische doelstellingen konden hier niet anders dan aangepast worden aan de specifieke mogelijkheden van de diverse documenttypes. Verder drong de keuze zich op om in symbiose te werken met onze grote federale zusterinstellingen, de Koninklijke Bibliotheek (KB) en het Algemeen Rijksarchief (ARA). Inmiddels zijn wij, een jaar later, goed op weg deze doelstellingen te realiseren. De bibliotheek van het SOMA zal zijn plaats vinden in het globale Belgische wetenschappelijke bibliotheeklandschap, zoals het door de nieuwe leiding van de KB in de toekomst zal worden vorm gegeven. Het gemeenschappelijke federale digitaliseringsprogramma van de Belgische pers sluit perfect aan bij dit project. Op het terrein van Beeld en geluid is de vernieuwing wellicht het grootst. Het SOMA bezit nu reeds de grootste gedigitaliseerde beeldbank van België. De bestreken periode bleef echter voornamelijk beperkt tot de jaren 1930-1945. Daarin komt in de toekomst verandering met de uitbouw van een *Beeldbank van de XXste eeuw*, project waarvoor het SOMA opnieuw nauw zal samenwerken met de KB. Wat de archieven betreft blijft het SOMA zich vooral toeleggen op de periode rond de Tweede Wereldoorlog. Er staat een beheersovereenkomst met het

ARA in de steigers en er bestaan zeker perspectieven voor een verdere structurele samenwerking.

Zoals verder in de bijdragen aan dit *Berichtenblad* duidelijk wordt, krijgen deze doelstellingen gestalte in een brede waaier van projecten en activiteiten gedragen door de hele ploeg van het SOMA. Wetenschappelijke staf- en projectmedewerkers, documentalisten, informatici, administratieve en technische medewerkers, allen dragen zij bij aan het welslagen van de werking van het SOMA. Wie daar meer wenst over te vernemen en onze activiteiten op de voet wenst te volgen kan steeds terecht op de nieuwe website van het SOMA op www.cegesoma.be.

Tot slot nog dit: de nieuwe dynamiek van het SOMA, die aansluit bij de revitalisering van de federale wetenschappelijke instellingen, betekent niet dat alle pijnpunten in de instelling zijn weggesmolten als sneeuw voor de zon. De opslagruimte staat niet alleen qua bewaaromstandigheden niet op punt, maar is daarenboven onpraktisch en haast volgestouwd. Een oplossing daarvoor dient zich nog niet onmiddellijk aan, maar dringt zich zeker tegen eind 2007 op. Ook aan de nieuwe statuten wordt samen met het Federale Wetenschapsbeleid hard gewerkt. Het dossier van onze mini-instelling is echter al even complex als dit kleine land zelf. Maar wij blijven ernaar streven om, bijna 40 jaar na zijn ontstaan, het Centrum een duidelijke plaats te kunnen geven in de federale staatshuishouding.

Rudi Van Doorslaer

MISSION STATEMENT – SOMA

Het STUDIE- EN DOCUMENTATIECENTRUM OORLOG EN HEDENDAAGSE MAATSCHAPPIJ (SOMA)

is een **federaal onderzoeks- en documentatiecentrum**. Het stelt zich tot doel een **Belgisch kenniscentrum te zijn voor de geschiedenis van de grote politieke, sociale en culturele conflicten en breukmomenten van de XXste eeuw**. Het wil functioneren als een platform voor wetenschappelijke en maatschappelijke activiteiten, waarbij zowel onderzoekers als belangstellenden in brede zin betrokken zijn.

Thematisch staan de **twee wereldoorlogen, hun oorzaken en gevolgen, ook op langere termijn**, centraal. **Andere conflicten en totalitaire ideologieën die de XXste eeuwse maatschappij hebben getekend** (fascisme en nazisme, communisme, koude oorlog, kolonialisme en dekolonisatie) vormen de verdere aandachtspunten. Binnen dit geheel gaat de aandacht in het bijzonder naar fenomenen als geweld, genocides en massamoorden, burgeroorlogen, nationale en etnische tegenstellingen en zuiveringen, religieuze conflicten, gedwongen migraties, maar ook naar mensenrechten, internationale conflictbeheersing en Europese eenwording. Deze conflicten en hun oorzaken en gevolgen benadert het SOMA vanuit een Belgische en internationaal vergelijkende invalshoek.

Het SOMA wenst deze doelstelling te realiseren door het verwerven, bewaren, ontsluiten en beschikbaar stellen

van **documentatie** in de vorm van archiefstukken, bibliotheekmaterialen en audiovisuele documenten en door het verrichten, stimuleren en zo ruim mogelijk verspreiden van het wetenschappelijk **onderzoek**.

Het centrum verzamelt actief **archieven van personen en private instellingen**. Het bewaart in opdracht van het Algemeen Rijksarchief een belangrijk deel van de archieven van de publieke instellingen in België die uitsluitend tijdens de Tweede Wereldoorlog of in de nasleep ervan hebben bestaan. De **bibliotheek** streeft ernaar zowel thematisch, als chronologisch en geografisch het **volledige onderzoeksveld** van het SOMA te bestrijken. De **mediatheek** stelt zich tot doel een **beeldbank van de XXste eeuw**, in het bijzonder m.b.t. België, aan te leggen. Het SOMA streeft naar een maximale publieksvriendelijke geautomatiseerde ontsluiting van de collecties en archiefbestanden. Het werkt voor de uitbouw en ontsluiting van haar documentaire collecties samen met de Federale wetenschappelijke instellingen.

Het SOMA organiseert **projectonderzoek m.b.t. thema's van de Belgische geschiedenis die kaderen in dit onderzoeksveld**. Als publieke onderzoekseenheid houdt het daarbij nadrukkelijk rekening met de maatschappelijke relevantie van de projecten. Het centrum fungeert als draaischijf en portaal voor onderzoek

en onderzoekers in België op het terrein van de eigentijdse geschiedenis. Het bouwt geprivilegieerde relaties uit met alle universiteiten en wetenschappelijke instellingen, zowel op het federale niveau als op het niveau van de gemeenschappen en gewesten. Het participeert in internationale netwerken

met verwante instellingen in Europa en daarbuiten. Door middel van een website, het uitgeven van tijdschriften en monografieën, studiedagen, colloquia en seminaries streeft het SOMA ernaar **over de resultaten van dit onderzoek zo breed als mogelijk te communiceren.**

GEWILLIG BELGIË

Overheid en Jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog

Van september 2004 tot december 2006 werkten SOMA-onderzoekers Emmanuel Debruyne, Nico Wouters en Frank Seberechts (m.m.v. Lieven Saerens) o.l.v. Rudi Van Doorslaer aan een studie over de mogelijke betrokkenheid van de Belgische overheid bij de Jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij deden dat in opdracht van de federale regering en op vraag van de Belgische Senaat. Einde 2005 brachten zij reeds een Tussentijds verslag uit. De volledige tekst van het Eindverslag – ca. 1.100 blz. – werd in februari 2007 aan de regering en aan de Senaat bezorgd.

Het besluit van de studie toont aan dat de Belgische overheden gewillig meewerkten aan de raciale politiek van de nazibezetter tegen de Joodse bevolking. Zij deden dat in het kader van een bestuurlijke samenwerking die bij wet was opgelegd, maar die zij op maximale wijze interpreteerden. Daardoor gingen de hoge ambtenaren en magistraten niet alleen in tegen de grondwet, maar tevens tegen het internationale oorlogsrecht. Ook de politie collaboreerde, maar toen het dragen van de Davidster verplicht werd en de Joden in de zomer van 1942 massaal werden weggevoerd, vertoonde

de maximale samenwerking de eerste barsten in Brussel. De ommekeer kwam er pas eind 1942 na de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Inmiddels had de Antwerpse politie wel actief deelgenomen aan de anti-Joodse razzia's.

De Belgische regering in Londen reageerde, zoals de andere geallieerde landen, zo goed als uitsluitend met woorden. Ook in de late jaren dertig was de overheid er niet in geslaagd een echt humanitair vluchtelingenbeleid te voeren. Na de bezetting bleef de bestuurlijke collaboratie ongestraft, in hoofdzaak omdat de Belgische staat niet bereid was de rol van haar eigen overheden kritisch te onderzoeken.

Zoals blijkt uit de inhoudstafel biedt *Gewillig België* een indringende kijk op de 'politiek van het minste kwaad' tijdens de bezetting en belicht de oorzaken en de ontsparing

ervan. Uit de overvloed aan tragische gebeurtenissen komt een schrijnend tekort aan democratische weerbaarheid van de leidende elite naar voren. En dit democratische debacle heeft vooral politiek-ideologische wortels die tot de vooroorlogse periode reiken.

Oproep

In het kader van het project digitalisering van de Belgische kranten, is het SOMA nog op zoek naar originele exemplaren van sluikpersen verschenen tijdens WO I en WO II en die zich vandaag nog in privé-bezit bevindt. Wie dergelijke blaadjes in zijn/haar bezit heeft en deze aan het SOMA wenst te schenken of tijdelijk uit te lenen voor digitalisering, kan contact opnemen met jan.laplasse@cegesoma.be (02/556 92 18).

VERZET IN VLAANDEREN

Het door de POD Wetenschapsbeleid gefinancierde project 'Verzet in Vlaanderen' ging in 2006 zijn laatste jaar in. Er werd geopteerd voor een microstudie van de twee grootste Vlaamse steden, Gent (Karolien Steen) en Antwerpen (Jan Laplasse). In het huidige stadium van de Belgische onderzoeksagenda kan een diepgravende analyse op basis van archiefbronnen meer opleveren dan pogingen tot synthese die noodgedwongen meer op literatuuronderzoek zouden steunen.

De beide onderzoekers willen een vervolg geven aan de oproep van enkele Franse historici zoals Pierre Laborie om lokale onderzoeksresultaten met elkaar te confronteren, eerder dan te zoeken naar grote gemene delers. Uit de recentste onderzoeksresultaten van de laatste 15 jaar is inderdaad gebleken hoe moeilijk het is om het verzet in een strak korset van definities en universele processen te dwingen. Concrete verzetsmotiveringen en -handelingen hebben noch in de tijd noch in de ruimte vaste vormen aangenomen. Afhankelijk van een zeer groot aantal variabelen zoals de tijd, de plaats, de maatschappelijke context (de 'aanbod-zijde') en de behoeften (de 'vraag-zijde'), evolueerde het lokale verzet als een zich voortdurend aanpassend proces ("*un processus en perpétuelle construction...*"¹).

Elke plaats en elk moment kende inderdaad zijn verzet. Specifieke verzetsrepertoria zijn aanpassingen aan de noodzakelijkheden en mogelijkheden van het moment en hebben dus op verschillende tijdstippen verschillende betekenissen. Vandaar dat in beide studies groot belang wordt gehecht aan een haarfijne chronologie. Die chronologie speelt een rol in de invulling van engagementen. In een gewijzigde context van een reëel uitzicht op een Duitse eindnederlaag vanaf het internationale kanteljaar 1942, krijgt het verzetsengagement een heel andere betekenis dan deze uit de voorafgaande periode die eerder gekenmerkt was door houdingen van zelfbehoud. In functie van een veranderend oorlogsperspectief konden verzetsorganisaties zich heroriënteren en radicaliseren. Zo kan men bijvoorbeeld het hoogtepunt van de harde partizanenacties in Antwerpen tussen maart en mei 1943 beter begrijpen.

Een nieuwe benadering: een sociale verzetsgeschiedenis

Ondanks de beschikbaarheid van vele lokale monografieën blijft er in België een gebrek aan doorgedreven empirisch onderzoek over het verzet in zijn zuiverste vorm. Het is tekenend hoe weinig fundamenteel 'verzetsgehalte' er overblijft uit de tientallen licentiaatsverhandelingen die voornamelijk kleine en middelgrote

1 Pierre LABORIE, "L'idée de Résistance, entre définition et sens : retour sur un questionnement", in *Les Cahiers de l'IHTP*, nr 37, 1997, p. 16-17.

steden bestudeerden. Grote Vlaamse steden waar zich een concentratie van activiteiten voordeed zoals Antwerpen, Gent, Leuven en Mechelen, maar ook Brussel, wachten totnogtoe op onderzoek waarin alle vormen van verzet aan bod komen.

Gustaaf Heymans (1908-1943), partisanenleider in Antwerpen, 1942-1943.

De recentste syntheseartikelen over het Belgische verzet blijven nog altijd steken in de grote lijnen van het nationale kader. Het gaat daarbij overwegend om politiek-ideologische geschiedschrijving; een macrobenadering waarin te weinig plaats is voor de vele anonieme groepen wier ideeën en handelingen afwijken van de officiële lijn van de leiding. Dit leidt tot stereotypering van het verzet. Een van die vereenvoudigde en onvoldoende onderbouwde schema's is dat van drie maatschappelijke groepen die op drie belangrijke momenten uit de bezettingsgeschiedenis hun intrede doen in het verzet: de eerste na de zomer van 1940 in kringen van oorlogsveteranen, militairen en (francofone en/of anglofiële) stedelijke bourgeoisie, een tweede uit de links georiënteerde arbeidersgroep na de Duitse inval in de Sovjet-Unie (juni 1941) en een laatste brede volksgroep in 1943 na de definitieve ommekeer van de krijgskansen en de invoer van de verplichte tewerkstelling. Globaal zou zich dus, naarmate de bezetting evolueert, een sociale verbreding van de verzetsbasis voordoen. Het is

zeer de vraag of het lokale onderzoek die hypothese bijtreedt. De socio-professionele analyse van de Antwerpse verzetslui die pas vanaf eind 1942 hun eerste stappen in de georganiseerde clandestiniteit zetten, toont een blijvende dominantie van de middenklassen en ondervertegenwoordiging van arbeiders aan. Dit was het gevolg van de doorwerking van de recruitering binnen de eigen sociale groep. De initiatiefnemers van het Antwerpse verzet zijn overigens zonder uitzondering te situeren binnen de stedelijke burgerij.

De vaststelling van een homogeen sociaal profiel kan in Antwerpen gekoppeld worden aan een al even sterke homogeniteit van verzetsvormen. Keuzes voor specifieke verzetshandelingen vielen nooit uit de lucht, maar voldeden in grote mate aan de verwachtingen en de mogelijkheden van de sociale groep waartoe de acteurs behoorden. Zo maken in Antwerpen geweldloze acties het hoofdbestanddeel uit van het repertorium van de middenklasse terwijl de minder talrijke radicale verzetsacties zoals aanslagen het quasi-monopolie vormen van de lagere sociale klassen en minderheidsgroepen zoals jonge Joden.

De door het verzet beoogde mobilisering van de massa werd dus een mislukking. De oorzaken daarvan liggen niet enkel in de logica van de verzetsnetwerking en de koppeling tussen het sociale profiel van de verzetspopulatie en de verzetspraktijken. Een deel van de verklaring moet ook gezocht worden in een aspect dat in de Belgische verzetshistoriografie te lang onderbelicht bleef: de recruitering in functie van de behoeften van het verzet.

Verzetsintenties en verzetsbehoeften

De noodzakelijke aandacht voor die 'andere' kant van het verzet werd in 1997 voor het eerst geformuleerd door de Franse historicus François Marcot, toen hij zijn intussen internationaal ingeburgerde 'intentionaliteits- en functionaliteitsprincipe' introduceerde. Hij bood daarmee een nieuwe invalshoek op de cruciale vraag hoe verzetsmotiveringen en waarden ook effectief tot verzetshandelingen hebben kunnen leiden. Intentionaliteit heeft betrekking op intenties, die zowel rationeel als sentimenteel kunnen zijn. Functionaliteit verwijst naar de capaciteit die individuen hebben om specifieke noden en behoeften van het verzet in te vullen. Zo is het geen toeval dat het Antwerpse havenpersoneel en het Gentse spoorwegpersoneel goed vertegenwoordigd is in de inlichtingendiensten. De sociologie van het verzet moet dus worden aangevuld met de sociologie van de noden van het verzet. Door rekening te houden met de steeds veranderende noden van het verzet, vermijdt men een al te eenzijdige aandacht voor directe verzetsintenties of gradaties van patriotisme.

Hoewel intenties en behoeften elkaar in het verzet steeds doorkruisen, stellen we vast dat de functionaliteit in een stedelijke omgeving een essentieel mechanisme was in de netwerk. Een van de belangrijkste concepten uit het weinig bekende verzetsmodel van de Nederlandse socioloog A. Klumper kan hier perfect ingepast worden ².

Klumper stelt dat de verzetsnetwerking voornamelijk verloopt via primaire relaties zoals de familie, de werkvloer of het verenigingsleven. Centraal in die primaire relaties staat het element 'vertrouwen', en 'vertrouwen' of 'betrouwbaarheid' vult nu net één van de hoofdbehoeften van het verzet in.

Tussen continuïteit en aanpassing

Het mag dus duidelijk zijn dat lang niet iedereen met klaar en helder geformuleerde intenties tot het verzet toetrad. Dit blijkt niet alleen uit het feit dat organisaties of verzetspioniers bij potentiële recruten gaan aankloppen vanuit de intrinsieke capaciteiten die deze recruten bezitten, maar ook uit het relatieve gemak waarmee vroege verzetsverbanden vlot continuïteit legden met vooroorlogse netwerken. Het vooroorlogse liberale verenigingsleven in Antwerpen lag zo aan de basis van vele vroege verzetsinitiatieven. Vaak zijn de eerste verzetskringen ook voorzichtige illegale uitbreidingen van recentere legale netwerken. De Nationaal Koningsgezinde Beweging (NKB) in de metropool is een schitterend voorbeeld van hoe een aanvankelijk door de bezetter getolereerde (en dus legale) vereniging

Arthur Degrève (1912-1945). Sedert de herfst van 1940 speelde hij een sleutelrol in diverse verzetsorganisaties.

² A. KLUMPER, *Sociale verdediging en Nederlands verzet '40-'45. Ideëel concept getoetst aan historische werkelijkheid*, Tilburg, 1983.

door een repressieve maatregel in de zomer van 1941 geleidelijk aan een illegaal omkapsel kreeg.

Maar lang niet alles bleef bij continuïteit. Het verzet was ten dele ook een reactie op de nieuwigheden die de bezettingssituatie met zich meebracht. De sluikpers was naast een teruggrijpen naar een traditie uit de eerste wereldoorlog ook een onmiddellijke reactie op de invoering van de perscensuur begin juni 1940. Het verzet weerspiegelt met andere woorden een subtiele houding die balanceert tussen de doorwerking van aanwezige sociale netwerken en oude repertoria enerzijds en de creatie van geheel nieuwe structuren en engagementen als aanpassing op een veranderde situatie anderzijds.

De zwakke verzetsherinnering in Vlaanderen

Aandacht voor het verzet in Vlaanderen heeft ook een maatschappelijke

betekenis. Een studie van het verzet in Antwerpen en Gent kan een gezond antidotum bieden op de polarisatie van de verzetsherinnering die na de oorlog is ontstaan tussen Noord en Zuid en die ook geresulteerd heeft in een groter aantal (wetenschappelijke) publicaties over het onderwerp in Franstalig België. Een globale synthese van het Belgische verzet zal maar gerealiseerd kunnen worden nadat de Vlaamse achterstand is ingehaald. De maatschappelijke relevantie van het onderzoek naar het verzet in Vlaanderen is dubbel. Ten eerste laat het toe op een serene wijze het debat te voeren over de vastgestelde discrepantie in verzetshereidheid tussen Noord en Zuid. Ten tweede is het niet ondenkbaar dat met dit project, dat toch handelt over één van de meest tot de verbeelding sprekende facetten van de bezettingsgeschiedenis, één en ander kan gewijzigd worden aan de tot nu toe verbazingwekkend zwakke doorwerking van het verzetshereid in het huidige cultureel-maatschappelijke discours.

Jan Laplasse

PROJECT “VERZET”

Een historische benadering van het verzet tegen onderdrukking in Europa in de XX^{ste} eeuw

De Franse gemeenschap en de Raad van Europa hebben het SOMA belast met een onderzoek over verzetspraktijken tussen 1914 en 1991. Dit project zal uitmonden in een conceptuele én praktische pedagogische koffer voor de leerkrachten geschiedenis van het hoger secundair onderwijs. Het materiaal reikt leerlingen reflectie- en analyse-instrumenten aan om de hedendaagse maatschappij te benaderen.

De idee voor dit project is ontstaan in het kader van een onderwijsdebat over de collectieve herinnering. Er is niet alleen aandacht nodig voor de herinnering van de slachtoffers, maar ook voor de daden van mannen en vrouwen die zijn opgestaan tegen onderdrukking. De Franse Gemeenschap wil hieraan een bijdrage leveren en de toekomstige volwassenen opvoeden tot verantwoordelijke burgers.

Een theoretische brochure voor de leerkrachten van het secundair onderwijs

Het SOMA werkt concreet aan een conceptueel georiënteerde brochure voor de leerkrachten. Daarin wordt de notie ‘verzet’ in de Europese maatschappijen

van de XX^{ste} eeuw verduidelijkt. De reflectie over deze problematiek volgt vier sporen: verzet en politiek, naties en verzet, verzet en etnische minderheden, antikapitalisme en nieuwe sociale bewegingen. Dit wordt gecombineerd met een algemene reflectie over de definities van verzet en onderdrukking en over de waarden die aan de basis liggen van het verzet. Deze theoretische benadering is onontbeerlijk om de jongeren instrumenten aan te reiken die hen toelaten verleden en heden beter te begrijpen en kritisch te benaderen.

Praktische pedagogische fiches voor de leerlingen

Deze pedagogische fiches zijn direct bruikbaar in de klas en illustreren diverse facetten van het fenomeen verzet in verschillende Europese regio’s. Deze voorbeelden laten de leerlingen toe de complexiteit van de theoretische concepten te vatten en ze toe te passen op concrete situaties uit heden en verleden. Het is een gelegenheid om hen de per definitie unieke situaties uit het verleden te laten ontdekken en hun kritische zin te ontwikkelen. Aan de hand van dit conceptueel analysekader leren ze omgaan met nieuwe situaties en kunnen ze de onveranderlijke elementen van onderdrukking en verzet confronteren met de vele gezichten

Pro-geallieerde graffiti in bezet België. ‘V’ voor overwinning, RAF als steun aan de Royal Air Force.

ervan. De combinatie van concepten en voorbeelden uit de historische realiteit laat de leerlingen kennis maken met de manier waarop de historicus vat krijgt op een complexe situatie en legt de nadruk op het belang voor ieder burger van een kritische blik op de wereld.

Anne Cornet

Het SOMA zoekt...

De “vaderlandslievende organisaties” (ex-verzetslui, ex-politieke gevangenen, amicales...) maakten, samen met een aantal organisaties (*Unité et liberté*, *Bloc national belge*-Belgisch nationaal Blok, *Cercle national*, *Croix de feu*, *Jeunesses belges*-Belgische Jeugd, *Belgique unie*-Unie der belgen...) die de Belgische eenheid hoog in het vaandel droegen, een substantieel deel uit van het naoorlogse Belgische middenveld.

Naast de verdediging van hun eisenbundel traden zij ook op het maatschappelijke en politieke toneel. Meer algemeen beschouwden zij de verdediging van de Belgische identiteit als hun kernopgave.

Het SOMA bezit reeds heel wat archief om en rond deze problematiek. Maar het is even duidelijk dat nog veel meer materiaal berust bij de organisaties zelf en/of bij hun ex-verantwoordelijken. Daarom willen wij bij het organiseren van de prospectie naar archief van bovenvermelde organisaties graag op onze lezers beroep doen om ons te helpen. Indien u zelf verantwoordelijke was, over contactadressen van oud-verantwoordelijken beschikt of ons suggesties wil doen voor onze zoektocht, kan u contact opnemen met de verantwoordelijke historicus voor het project, Mathieu Roeges: mathieu.roeges@cegesoma.be – 02/556.92.04.

PROJECT “KOLONIALEN”

Het sociale geheugen van de Belgische oud-kolonialen

Sinds februari 2004 voert het SOMA een onderzoeksproject uit over het sociale geheugen van de Belgische oud-kolonialen. Daarmee streeft het SOMA naar een wezenlijke bijdrage aan de Belgische koloniale historiografie.

De Belgische hedendaagse geschiedenis omvat die van zijn voormalige kolonies. Sinds hun onafhankelijkheid waren Kongo, Rwanda en Burundi het onderwerp van talrijke studies. De eerste werken die na 1960 over de Belgische kolonisatie in centraal Afrika geschreven werden, waren nog sterk emotioneel geladen. Naar aanleiding van het honderdjarige bestaan van Kongo Vrijstaat in 1985 werden nog meerdere studies uitgevoerd die de grondslagen van het koloniale systeem soms vrij radicaal in vraag stelden. Vandaag trachten onderzoekers nadat ze het thema lange tijd links hebben laten liggen een vernieuwende, kritische blik te werpen op het onderwerp. Over de politieke, economische en geostrategische aspecten heen focust het onderzoek in de eerste plaats op de eigenlijke koloniale actoren, de oud-kolonialen.

Een enquête over de koloniale tijd en zijn nasleep

Het SOMA-project dat in samenwerking met het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren (KMMA) wordt uitgevoerd, heeft onder andere het verzamelen van

getuigenissen tot doel. Dat gebeurt onder de vorm van een geschreven enquête en van interviews. Alle categorieën van oud-kolonialen komen aan bod, zonder onderscheid van leeftijd, geslacht of professionele activiteit. De enquête betreft zowel missionarissen als militairen, ambtenaren, handelaars, ondernemers, vrouwen aan de haard, onderwijzers, kinderen van kolonialen, enz.

Het onderzoek wil het sociologische profiel van de oud-kolonialen vastleggen. Het is niet de bedoeling om de geschiedenis van Belgisch-Kongo te herschrijven. Anderzijds zijn er ook de verenigingen ‘Afrika-getuigenissen’ en ‘*Mémoires du Congo*’ die honderden interviews van oud-kolonialen opgenomen hebben. Het doel van dit SOMA-project bestaat er eerder in het profiel van de oud-koloniaal te bepalen en niet zijn verwezenlijkingen. Tot welk sociaal milieu behoorde hij? Waarom vertrok hij naar Kongo? Welke politieke, culturele, professionele en verenigingsbanden kwamen in Kongo tot stand? Wat is er van hem geworden na de onafhankelijkheid van Kongo? Welke plaats bekleedde hij vervolgens in België. Hoe kijkt hij tegen zijn verleden aan?

Op zoek naar een specifiek sociaal geheugen

Na de eerste twee projectjaren is de geschreven fase van de enquête afgerond.

Met de hulp van de actoren zelf, van verenigingen van oud-kolonialen en van wetenschappers uit andere disciplines werd een databank aangelegd van meer dan 4000 namen. Dankzij de bijdrage van de Kruispuntbank voor de Sociale Zekerheid konden ook aangeslotenen van de Dienst voor Overzeese Sociale Zekerheid (DOSZ), de Rijksdienst voor Pensioenen (RVP) en het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen (RSVZ) bereikt worden.

Jonge figuranten in het spektakel "Congorama" op de Expo 58.

Deze diensten stelden ons in de mogelijkheid om een extra 2.500 personen aan te spreken. De resultaten werden in een databank verwerkt. Na afronding van de geschreven fase van de enquête zal met de

mondelinge fase begonnen worden.

Het project spitst zich op twee aparte vraagstukken toe

Ten gevolge van het lage aantal ontvangen antwoorden (5 %) kreeg het onderzoek begin 2006 een nieuwe wending. Eric Laureys startte een archiefonderzoek om het profiel van de niet-Afrikaanse immigrant in Kongo en de Belgische koloniale immigratiepolitiek in kaart te brengen. Florence Gillet zette het onderzoeksluik 'sociaal geheugen' voort.

Hoe het sociale geheugen van de oud-kolonialen reconstrueren ?

Florence Gillet zal het oorspronkelijk bepaalde doel proberen uit te voeren en zich buigen over het gehanteerde vertoog ¹. De benadering is tweeledig. Enerzijds wordt de reactie van de oud-kolonialen bestudeerd ten opzichte van de huidige tendens om het koloniale verleden van België te bekritisieren. Anderzijds gaat bijzondere aandacht naar de scharnierperiode van de onafhankelijkheid van Kongo, Rwanda en Burundi. Vier bronnen worden voor deze studies aangewend: de vragenlijsten van de SOMA-enquête, mondelinge en geschreven getuigenissen, waaronder biografieën, interviews (die afgenomen zullen worden in 2007) en verenigingsblaadjes. Het huidige vertoog zal vergeleken worden met het toenmalige, vooral ten tijde van de onafhankelijkheid. Ook hier weer worden vier types van bronnen bestudeerd: de pers (verenigingsbladen, koloniale en Belgische pers); archieven en getuigenissen van oud-kolonialen; de historiografie.

Wie immigreerde er in Kongo tussen 1945 en 1960 ?

Eric Laureys maakte een analyse van het profiel van de immigranten in Belgisch Kongo tussen 1945 en 1960 aan de hand van de verslagen die het koloniale bestuur jaarlijks aan het Parlement voorlegde.

¹ Periode die aanvangt in 1996 en tegelijk een scharniermoment is : een periode van politieke verandering in Kongo met de staatsgreep van Kabila en het overlijden van Mobutu in 1997; een periode van hernieuwde belangstelling voor het Belgische koloniale verleden met het verschijnen van het werk van Hoschild in 1998 over de afgehakte handen ; een periode waarin de oud-kolonialen zich opnieuw manifesteren naar aanleiding van de polemieken over het Belgische koloniale verleden; periode tenslotte waarin België zich officieel buigt over het koloniale verleden met de oprichting van de Lumumbacommissie in 1999.

Hiaten werden aangevuld met gegevens uit de statistische jaarboeken van België en Belgisch Kongo. Deze documenten zijn raadpleegbaar op respectievelijk het Nationaal Instituut voor de Statistiek en op de archiefdienst van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het overzicht van de resultaten van dit onderzoek vangt aan met de algemene immigratie naar land van oorsprong, geslacht en leeftijdsgroep. Vervolgens worden een aantal categorieën onder de loep genomen: de kolonisten, de ambtenarij, de magistratuur, het medische personeel, het onderwijs en de missionarissen. Het gaat om een hoofdzakelijk cijfermatige en statistische analyse. De interpretatie ervan vergde bijkomend onderzoek.

Het tweede luik van dit onderzoek houdt dan ook een uitgebreide archiefstudie in om de koloniale immigratiepolitiek te vatten, niet enkel vanuit het oogpunt van de wetgever (parlementaire verslagen) die uiteindelijk weinig belangstelling koesterde voor de kolonie, maar ook rekening houdend met de concrete uitvoering ervan door de uitvoerende macht. Die bestaat zowel uit het Belgische bestuur van het Ministerie van Koloniën in Brussel, als uit het zogeheten Afrikaanse bestuur te Leopoldstad. Er dient echter op gewezen te worden dat een belangrijk deel van de wetgeving in Belgisch Kongo onder de vorm van decreten uitgevaardigd werd door de minister van Koloniën. De archieven van de Koloniale Raad, die het wetgevende werk verzorgde in de schoot van de regering, werden dan ook grondig doorgenomen. Ook de papieren van een aantal oud-ministers van koloniën en Gouverneurs-generaal zullen worden geraadpleegd.

Het oogsten van nieuwe archieven voor het SOMA

Parallel met de enquête, worden in het kader van het project ook archieven verzameld bij de oud-kolonialen. Wij hopen zo bij te dragen tot het behoud van een belangrijk patrimonium voor het toekomstige onderzoek. Archieven zoals dat van Jean Van Lierde, André Cauvin of Roger De Maegd vullen de collectie aan van ruim 500 privé-archieffondsen over Belgisch Kongo en Ruanda-Urundi, waarover het SOMA reeds beschikt.

Eric Laureys en Florence Gillet

PROJECT “TURKSE MIGRANTEN”

De sociale en culturele aanpassing van Turkse migranten in België (1960-1990)

De culturele integratie van migranten maakt deel uit van de problematiek van de conflicten in de Westerse samenlevingen van de twintigste eeuw, het onderzoeksdomain van het SOMA. Het ligt dus voor de hand dat het SOMA onderzoek over de naoorlogse migratie, meer bepaald de Turkse migratie tracht te initiëren.

Migratie kan vandaag op een groeiende belangstelling rekenen. De debatten over de regulering ervan en de uitdagingen van de multiculturele samenleving zijn in dat opzicht revelerend. Een groot deel van de publieke opinie ziet migraties en hun gevolgen als potentieel bedreigend: zelfs de langdurige aanwezigheid van Marokkaanse en Turkse bevolkingsgroepen wordt door de Belgische maatschappij nog niet als geheel legitiem ervaren.

Evolutie van de Turkse migratie naar België

Tussen 1961 en 1991 is de Turkse bevolking in België gegroeid van een kleine groep van 820 individuen naar een grote gemeenschap van 88.365 personen: bijna een tiende van de bevolking van buitenlandse origine in België. Als daar de ongeveer 10.000 personen worden bijgeteld die onder-tussen de Belgische nationaliteit hebben verworven, komt de totale bevolking

van Turkse herkomst op bijna 100.000 personen.

De rekrutering van Turkse arbeiders door de Belgische steenkoolmijnen tussen 1963 en 1965 ligt aan de basis van de Turkse immigratie in België. Ongeveer 14.000 Turken gingen aan het werk in de steenkoolmijnen van Limburg, Charleroi, Luik en het Centrum. Ze werden in de *Golden Sixties* vervoegd door vele duizenden arbeiders-‘toeristen’ die erin slaagden een job te vinden zonder verblijfsvergunning. Parallel met de rekrutering voor de steenkoolmijnen kwam tot 1967 een tweede Turkse arbeidsmarkt tot stand vooral in de grote steden (Brussel, Antwerpen, Gent) in de sectoren textiel, metallurgie, autonijverheid, bouw en schoonmaak. Deze niet gereguleerde migratie hervatte in 1970 en zette zich door tot de migratiestop die de regering in 1974 afkondigde. Daarna werd de gezinshereniging een onomkeerbaar proces van vestiging van een Turkse bevolking die snel af te rekenen kreeg met de gevolgen van de economische crisis en de afbouw van de industrie.

Geleidelijke aanpassing van de Turken in België

In vergelijking met de andere sociale wetenschappen staat het historisch onderzoek over de Turkse immigratie

in België – zoals voor alle vormen van immigratie overigens – nog in de kinderschoenen. De haalbaarheidsstudie uitgevoerd onder de auspiciën van het SOMA wou een kader schetsen voor een onderzoek over het sociale en culturele aanpassingsproces (een adequatere term dan integratie) van de Turkse migranten in België en de perceptie van deze Turkse aanwezigheid van het begin van de jaren 1960 tot het begin van de jaren 1990. In de eventuele vervolgstudie, die het SOMA met belangstelling zal volgen, zullen traditionele bronnen (van de overheden, van het patronaat, van de vakbonden en van verenigingen) moeten worden aangevuld met getuigenissen (mondeling, geschreven, brieven, interviews in de pers) om een benadering van onderop mogelijk te maken. Die is immers onontbeerlijk om het aanpassingsproces van de Turkse arbeiders en hun familie te begrijpen.

Mazyar Khoojinian

In de kantine van *Bois du Cazier*, Marcinelle.

HUMANITAIR RECHT EN OORLOGS- RECHT IN DE XXste EEUW

De invloed van het oorlogsverleden op de Belgische positie

De dubbele ervaring van bezetting en oorlog, zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog hebben een fundamentele invloed gehad op de ontwikkeling van de liberale parlementaire democratie in België in de twintigste eeuw. Beide oorlogen waren krachtige stimulansen voor de verdere democratisering. Ze leidden niet alleen tot essentiële wijzigingen van de Belgische constitutionele orde en rechtsorde, maar bepalen ook onze 'democratische kijk' op (actuele) maatschappelijke vraagstukken of kwesties als racisme/xenofobie, vrijheid van meningsuiting, mensenrechten en migratie en politieke burgerparticipatie.

Over deze thematiek, die zowel een wetenschappelijke als een maatschappelijke relevantie heeft, is het SOMA een onderzoek gestart in het kader van de kortlopende projecten van het federale wetenschapsbeleid. De impact van de oorlogen op de democratisering is op meerdere vlakken voelbaar geweest, maar in dit project ligt de nadruk op de rol van België in de ontwikkeling van het internationale humanitaire recht en het oorlogsrecht. Hier onderwerpt de staat delen van zijn soevereiniteit – op het gebied van geweldsmonopolie en toezicht

op de burgers bijvoorbeeld – aan een supra- of internationale controle, wat een wezenlijke verdieping betekent van het democratische gehalte van de eigen rechtsstaat. Bovendien is de ontwikkeling van het internationale humanitaire- en oorlogsrecht inhoudelijk én historisch nauw verbonden met oorlog en bezetting. Deze thematiek staat vooraan op de internationale onderzoeksagenda, maar is voor België nog grotendeels onontgonnen terrein. Dat is paradoxaal, rekening houdend met de heel bijzondere positie van ons land, dat zowel in de Eerste als in de Tweede Wereldoorlog bezet werd.

Historische ervaring en politieke besluitvorming

Concreet wordt de vraag gesteld naar de manier waarop het oorlogs- en bezettingsverleden gebruikt werd door de Belgische politieke overheid tussen 1914 en 2003 om politieke initiatieven te nemen op het gebied van de ontwikkeling en toepassing van mensenrechten en het oorlogsrecht. Het gaat om materies die een directe band hebben met oorlog en bezetting: oorlogsmisdaden, racisme en discriminatie gekoppeld aan gemeenschappelijke misdrijven en in verband hiermee de vrijheid van meningsuiting.

Alle Belgische politieke initiatieven betreffende de ontwikkeling, ratificatie en

toepassing van internationaal humanitair recht en oorlogsrecht zullen de revue passeren. Ankerpunten zijn de discussies rond de wijziging van de Conventie van Den Haag (1907) in het interbellum, de discussies over de toepassing van de VN-Verdragen van Genève over de mensenrechten of de VN-Conventie over de bestrafing van Genocide na 1948 en opnieuw tijdens de jaren 1960. De einddatum hangt samen met de wijziging van de Belgische 'genocidewet' (23 april 2003). Het is de bedoeling om naast deze gekende initiatieven ook andere projecten en debatten op het spoor te komen, ook en vooral projecten die het niet gehaald hebben en te peilen naar de oorzaken van dat falen.

De invalshoek van het project is dubbel: enerzijds de concrete wettelijke procedures en maatregelen, anderzijds de geleidelijke inhoudelijke verschuivingen in de invulling van het concept 'democratie'. Welke initiatieven werden genomen, welk concrete gevolgen werden eraan gegeven (of niet aan gegeven), hoe en wanneer kwamen deze initiatieven tot stand, op welke manier werden ze gelegitimeerd? Was er een band met de realiteit van het oorlogsverleden? Problematiseerde de Belgische overheid de eigen rol in de teloorgang van de democratische rechtsstaat tijdens de bezettingen? Was er tijdens deze discussies ruimte voor kritische zelfreflectie over het eigen functioneren? In essentie gaat dit onderzoek over het politieke gebruik van het verleden, over de invloed die het verleden zelf uitoefent op de politieke besluitvorming en over de (wettelijke) grenzen die een democratische rechtsstaat zichzelf oplegt, in naam van de democratie.

Voor dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de klassieke parlementaire bronnen, van archieven van ministeriële departementen al dan niet berustend op het Rijksarchief (kanselarij van de Eerste Minister) en van privé-archieven van politieke en juridische protagonisten. Het archief van de jurist en mensenrechtenactivist Jules Wolf dat op het SOMA bewaard wordt is voor dit project van bijzonder belang. Voor de transitieperiode 1944/49 kan niet voorbijgegaan worden aan het buitengewoon rijke archief van de Dienst voor algemene richtlijnen van het auditoraat-generaal, dat eveneens op het SOMA bewaard wordt.

Het onderzoek moet resulteren in publicaties die een antwoord bieden op de vraag naar de invloed van de bezetting en oorlog op de verdieping en verfijning van de Belgische democratie tijdens de twintigste eeuw. Zo kan het Belgische onderzoek aansluiting vinden bij de theorievorming over de invloed van oorlogen, bezettingen en revoluties op democratiseringsprocessen, bij actueel lopend internationaal onderzoek naar de effecten van 'transities' op democratiseringsprocessen en de langetermijn effecten van de wereldoorlogen.

Henri Rolin (1891-1973).
Socialistisch politicus,
voorvechter van de
Rechten van de Mens en
de ontwikkeling van het
internationaal recht.

PROJECT “ARBEID, VROUW EN OORLOG”

Vrouw en arbeid tijdens de Tweede Wereldoorlog in België

In januari 2007 is een nieuw onderzoeksproject van start gegaan over de arbeidservaringen van Belgische vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Welke invloed hebben die arbeidservaringen gehad op de situatie van vrouwen en welke zijn de gevolgen geweest voor de positie van vrouwen in het algemeen? Dat zijn de twee centrale onderzoeksvragen van dit project, dat aansluit op de internationale debatten over de impact van vrouwenarbeid tijdens de oorlog op de naoorlogse situatie van vrouwen.

België is om meer dan één reden interessant. Twee opeenvolgende generaties hebben een bezetting gekend. In tegenstelling tot de landen die eerder bestudeerd zijn, was er in België geen grootschalige mobilisatie van mannen en kwam er geen oorlogsindustrie tot ontwikkeling waar vrouwen de plaats innamen van de gemobiliseerde mannen. Er werden geen bijzondere sociaal-politieke maatregelen genomen en er werd geen doelgerichte propaganda gevoerd om vrouwen ertoe te bewegen aan het arbeidsproces deel te nemen.

Het bijzondere geval van de Belgische vrouwen

Heeft de afwezigheid van een politiek gericht op de deelname aan het arbeidsproces geleid tot een specifieke ervaring bij de Belgische vrouwen? In welke mate kan het onderzoek in de buurlanden bijdragen tot een comparatieve benadering of helpen de uniciteit van de Belgische ervaring te duiden? Deze vraagstelling past in een langetermijnperspectief op de evolutie van de wereld van de arbeid, van het statuut van de vrouw en van de familiale structuren in de jaren 1950 en 1960.

Het project wordt uitgevoerd door Hannelore Vandebroek, die onder leiding van Leen Van Molle een doctoraat afrondt over de evolutie van de opvattingen over vrouwenarbeid in het naoorlogse België (1945-1970).

Deze thematiek, die zowel banden heeft met oorlogsgeschiedenis, met de vrouwengeschiedenis als met de geschiedenis van de arbeid past helemaal in de hoofdoopdrachten van het SOMA. 10 jaar geleden al ging het Centrum de uitdaging van minister Miet Smet aan door in te gaan op haar vraag om een tentoonstelling te organiseren

over het thema 'Vrouw en oorlog'. Het werd een pionierswerk. De problematiek werd zowel vanuit een theoretische invalshoek benaderd, aan de hand van de internationale historiografie, maar ook vanuit de ervaringen van de vrouwen zelf.

Het nieuwe project bestudeert de vrouwen in hun professionele omgeving. Hoeveel vrouwen werkten precies? Hoe

groot was de vrouwenwerkloosheid? Hoe werd vrouwenarbeid gepercipieerd tijdens de oorlog? Welke rol speelden vrouwenorganisaties? Welke impact heeft de verplichte tewerkstelling gehad? Welke invloed had de arbeid van Belgische vrouwen in ballingschap? In welke mate heeft de arbeidservaring het dagelijks leven beïnvloed? Dit zijn enkele van de onderzoeksvragen die vanuit een langetermijn perspectief bekeken worden.

Chantal Kesteloot

Vrouwen aan het werk in een uniformenfabriek in Merksem tijdens de bezetting.

TIEN JAAR *PALLAS*

Tien jaar geleden, in januari 1997, werden op het SOMA de eerste beschrijvingen in *Pallas* ingevoerd. Vandaag is *Pallas* niet alleen online raadpleegbaar via de website van het SOMA, maar gebruiken verschillende andere bibliotheken, documentatie- en archiefcentra het systeem om hun collecties te ontsluiten.

In januari 1997 ging het om relatief eenvoudige fotobeschrijvingen zonder digitale beelden, waarvan de foto's uitsluitend in hun analoge, papieren vorm konden geconsulteerd en gereproduceerd worden. Vrij snel daarop werd de eigenlijke kern van het systeem ontwikkeld, het beschrijven van archieven. Dit gebeurde op basis van de toen nog vrijwel onbekende archiefstandaard ISAD (G) (*International Standard Archival Description (General)*), in combinatie met de bibliotheekstandaard voor gegevensuitwisseling, MARC (*MAchine Readable Cataloguing*). Door deze combinatie was het mogelijk om ook de beschrijvingen van de SOMA-bibliotheek, die op dat moment reeds verregaand gedigitaliseerd waren met de bibliotheeksoftware VUBIS, eveneens in dezelfde databank te integreren. Daarmee werden de gegevens in één slag doorzoekbaar.

Op het web

Tijdens die eerste jaren was *Pallas* alleen in de leeszaal raadpleegbaar. Dat had te

maken met de technische architectuur ervan. De beschrijvingen werden weliswaar opgeslagen op een centrale machine, maar de gebruiker had speciaal daartoe ontwikkelde software op zijn computer nodig om die gegevens te kunnen raadplegen of bewerken. Het onderhoud daarvan was tijdrovend en duur. In dezelfde jaren hebben we de introductie en razendsnelle verspreiding van het internet beleefd, waardoor het opeens mogelijk werd een veel groter publiek te bereiken. Het SOMA heeft daarvan vrij vlug gebruik gemaakt en lanceerde zijn website in de lente van 2000. Vanaf de herfst van hetzelfde jaar konden ook de gegevens van de databank via het web geconsulteerd worden in een totaal hernieuwde publiekscatalogus.

Pallas in andere instellingen

De ingeslagen weg werd, zij het met de nodige omwegen en onvermijdelijke tegenslagen, verder gevolgd, totdat in 2004 ook de catalografie volledig in een webinterface geïntegreerd was. Hierdoor werd het bewerken en raadplegen van de gegevens definitief losgekoppeld van de fysieke plaats ervan, waardoor *Pallas* ook beschikbaar kwam voor derden. Ondertussen hebben een 30-tal instellingen, gaande van documentatiecentra over gespecialiseerde bibliotheken en natuurlijk archiefdepots, hun belangstelling voor het systeem laten blijken of zijn reeds tot het gebruik ervan overgegaan. Een belangrijke stap

was de recente ondertekening van een overeenkomst voor de duur van vijf jaar met de Franse Gemeenschap van België, waardoor tien van de door haar gesubsidieerde instellingen met *Pallas* zullen worden uitgerust.

Een beeldbank van Europees formaat

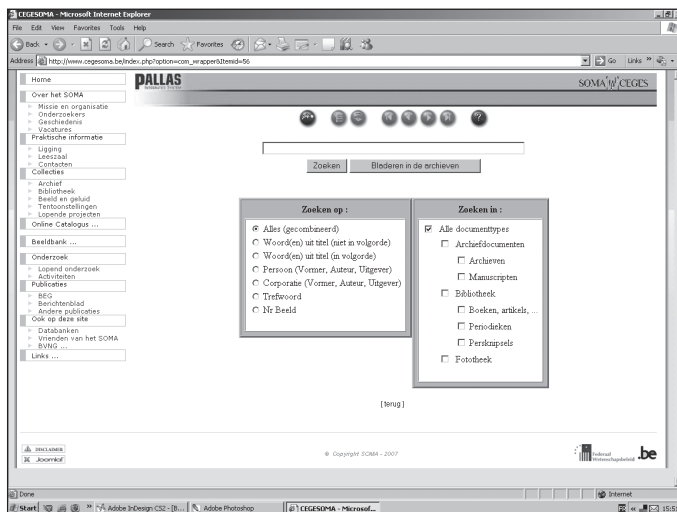
Op het SOMA zelf werd natuurlijk ook niet stilgezeten. Behalve de meer dan 120.000 bibliotheek- en fototheekbeschrijvingen zijn ook een kleine 23.000 archiefbeschrijvingen online en geïntegreerd doorzoekbaar, en kunnen bijna 160.000 beelden online via de *Pallas*-catalogus bekeken worden. Hiermee beschikt het SOMA over een van de grootste vrij consulteerbare archief- en beeldbanken in heel Europa, waarbij de integratie van beide voorlopig vrij uniek blijft. Het toegankelijk maken van deze gegevens via *Google* en andere internetzoekmachines leidde vanaf 2005 tot een spectaculaire stijging van het aantal bezoekers aan de website van het SOMA, dat ondertussen is opgelopen tot een half miljoen per jaar. Met de vernieuwde website zal het SOMA, zo is de verwachting, nog meer bezoekers aantrekken.

In de loop van 2007 zal een volledige herwerkte versie van de fototheekmodule in gebruik genomen worden. Ze werd ontwikkeld aan de hand van de recente richtlijnen van SEPIA (*Safeguarding European Photographic Images for Access*), een project van de

Europese Unie. Naderhand zullen ook andere beeldmaterialen zoals tekeningen, prentkaarten of andere reproductievormen kunnen ontsloten worden.

Onlangs werd een nieuwe informatica-kracht voltijds aangeworven door *BruDisc*, de vzw die instaat voor de distributie en ondersteuning van het systeem. Zij moet ons helpen om al deze plannen te verwezenlijken en de vernieuwde *Pallas* de volgende 10 jaren op de sporen te zetten.

Patrick Temmerman

HET ARCHIEF PIERRE BEECKMANS

een nieuw licht op de Joodse gemeenschap en de Jodenvervolgung in België

De laatste jaren is het onderzoek naar de Joodse gemeenschap en de Jodenvervolgung in België in een stroomversnelling gekomen. Het ontbreken van een aantal cruciale archieven met name van de Sipo-SD in België en van de Antwerpse afdeling van de Jodenvereniging in België bemoeilijkt het onderzoek. Tegelijk zijn er archieven die tot dusver onvoldoende benut werden. Een schoolvoorbeeld is het archief Pierre Beeckmans, dat deel uitmaakt van de door het auditoraat-generaal verzamelde "overtuigingsstukken gevoegd bij de procesbundels betreffende gevallen van collaboratie met de bezettende overheden tijdens de jaren 1940-1944".

Tussen het einde van de jaren 1950 en 1961 droeg het auditoraat-generaal die overtuigingsstukken over aan het Algemeen Rijksarchief. In totaal ging het om 1.089 genummerde bundels (inclusief een aantal steekkaartenbakken en kaften). In 1993 maakte het Algemeen Rijksarchief de overtuigingsstukken op zijn beurt over aan het SOMA. Nadat reeds andere archiefeenheden van de verzameling overtuigingsstukken nauwkeurig werden ontsloten, ligt nu ook een gestructureerde plaatsingslijst van het archief Beeckmans voor.

Biografie

Pierre Beeckmans werd op 10 augustus in 1894 in het Brabantse Gooik geboren. Hij volgde moderne humaniora aan het Sint-Aloysiuscollege in Ninove. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was hij frontsoldaat en raakte hij gekwetst. Omstreeks het einde van de oorlog stelde hij zich kandidaat als reserveofficier. Hij zou het uiteindelijk, via het reservekader, tot luitenant der infanterie brengen. Onmiddellijk na de oorlog maakte hij deel uit van de Belgische bezettingstroepen in Duitsland.

Afgaande op zijn archief vertoont Pierre Beeckmans' *curriculum* een aantal leemtes. Tot een gestroomlijnde carrière kwam Beeckmans niet. Van 1919 tot 1920 werkte hij even als interim-bediende bij de spoorwegen. Naar zijn eigen getuigenis gaf hij wegens het te lage loon zijn job op. Intussen was hij op 11 oktober 1919 gehuwd. Het echtpaar kreeg twee dochters en zou zich in de loop van de jaren 1920 in Antwerpen vestigen, meer bepaald in de Korte Leemstraat, een buurt met een vrij hoge concentratie van Joden. Alhoewel afkomstig uit een katholiek milieu was Beeckmans van 5 december 1927 tot 30 november 1932 dienstoverste van de afdelingen Publiciteit en Verkoop van de Antwerpse liberale krant *De Nieuwe Gazet*. Wat hij in de periode 1921-november 1927 precies deed is onduidelijk. Op 26 maart 1929 werd hij tevens actief als zelfstandig publiciteitsagent.

Hoe een Belgicist Vlaams-nationalist wordt

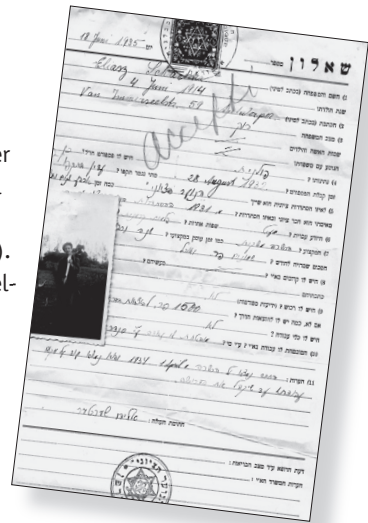
Aanvankelijk was Pierre Beeckmans een uitgesproken, extreemrechts georiënteerde Belgisch-nationalist. Hij voerde zijn correspondentie veelal in het Frans en was lid van meerdere Belgische oudstrijdersverenigingen: de *Fédération nationale des anciens combattants / Nationaal Verbond van Oud-Strijders*, de *Croix de Feu / Vuurkruisers*, de *Amicale des officiers de la campagne 1914-1918*, de *Union nationale des officiers invalides de la guerre (UNOIG)* en *Mars et Mercure (Cercle industriel et commercial des ex-officiers et officiers de Réserve)*.

Vanaf de jaren 1930 raakte Pierre Beeckmans in de bekoring van het 'Nieuwe Orde Vuur'. In 1933 trad hij toe tot het Belgisch-nationalistische Nationaal Corporatief Arbeidsverbond / *Ligue nationale corporative (NACO / LINACO)* van de Antwerpse industrieel Charles Somville en de Antwerpse advocaat René Lambrichts. Somville was voorzitter van de Antwerpse afdeling van *Mars et Mercure*, waarvan Beeckmans in de periode 1931-1933 secretaris was. In 1933 is Beeckmans tevens stichtend lid van de *nv De Belgische Uitgaven / Les Éditions belges*, uitgever van de *NACO*-publicaties. Hoewel het *NACO* heftig anti-Joods was, belette dat niet dat Beeckmans in de periode omstreeks 1933-november 1934 als Belgisch correspondent werkte voor het Duits publiciteitsagentschap van Rudolf Mosse, zelf van Joods afkomst.

In 1936 raakte Pierre Beeckmans in conflict met de patriottische *Amicale des Officiers de la Campagne 1914-1918*. Hoewel nog steeds *NACO*-militant stapte

hij toen zowaar over naar het Verbond der Vlaamsche Oudstrijders (*vos*), om in april 1938 lid te worden van de Vlaamsche Vereeniging voor Reserve-Officieren (*vwro*). Allicht had zijn ogenschijnlijke belangstelling voor de 'Vlaamse zaak' / het Vlaams-nationalisme evenzeer te maken met een zoektocht naar betekenisvolle Nieuwe Orde-partijen en... naar klanten voor zijn publiciteitsagentschap. Zo verzorgde hij vanaf omstreeks 1938 de annonces van het *vwro*-tijdschrift *Weerkracht en Volk* (1938-1940). In juli 1937 had hij ook even de opdracht aanvaard om annonces te plaatsen voor het anti-Joodse blad *Volksverwerking*, datzelfde jaar opgericht door René Lambrichts en orgaan van de gelijknamige organisatie. Mede door onderlinge tegenstellingen was het *NACO* in de loop van 1936 ter ziele gegaan.

Tijdens de mobilisatie van 1939 meldde Pierre Beeckmans zich als vrijwilliger, mede omdat zijn publiciteitsagentschap door de oorlog pijlsnel achteruitging. Als compagniecommandant – luitenant van de 1e Compagnie van het 2de Regiment Grenswielrijders / *2e Régiment cycliste frontière* – maakte hij de Achttiendaagse Veldtocht mee. Van 28 mei tot begin juni 1940 vertoefde hij in krijgsgevangenschap. Net zoals de Eerste, had ook de Tweede Wereldoorlog zijn gezondheid ondermijnd. Naar zijn eigen getuigenis had hij tijdens de gevechten van 24 mei tussen Harelbeke en Kuurne met zijn compagnie een tegenaanval moeten doen, waarbij de bombardementen zo hevig waren geweest, dat hij een "menselijk wrak" was geworden en "slechts met veel inspanning" zijn legerdienst had kunnen verderzetten. Teruggekeerd uit krijgsgevangenschap stelde zijn geneesheer een hartverzwakking vast en schreef hem de nodige rust voor.

Via het Joodse migratiebureau *Palestina-Amt* konden Joden naar Palestina migreren. Om toegelaten te worden dienden ze zich meestal tot landbouwer te herscholen. Hier een voorbeeld van een *Palestina-Amt* certificaat.

Langs *Volksverwerking*

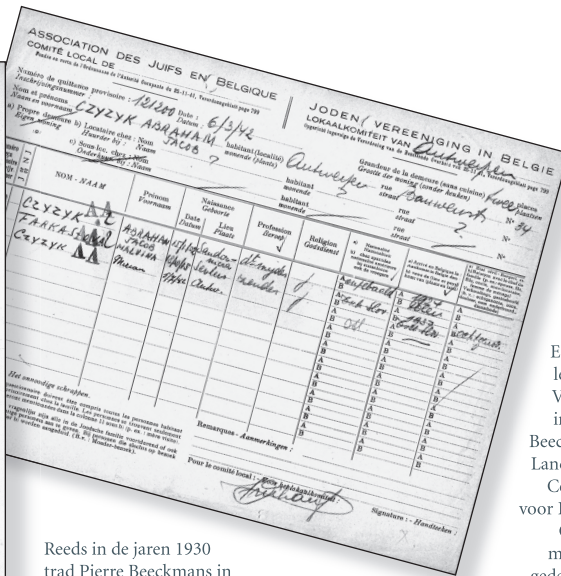
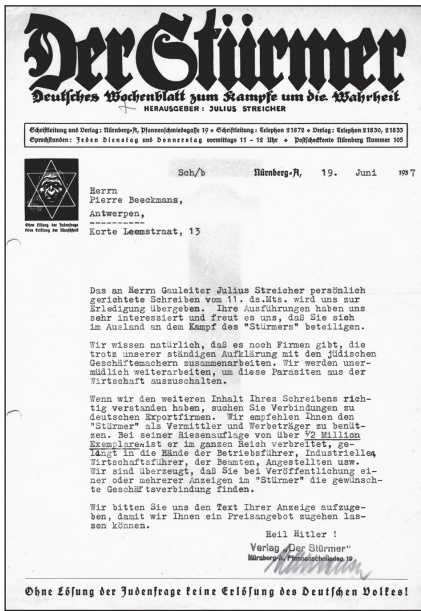
Het beroep van publiciteitsagent bood in oorlogstijd weinig rooskleurige perspectieven. Verscheidene van Pierre Beeckmans' vroegere opdrachtgevers zoals de VVRO moesten hun activiteiten staken, anderen waren minder geneigd om in bezettingstijd nog openlijk propaganda in tijdschriften te maken en nog anderen hielden voortaan de beurs gesloten. Na enkele weken van inactiviteit vroeg Beeckmans op 16 augustus 1940 zijn lidmaatschap van het VNV aan. Het was slechts een intermezzo. Iets later zou opnieuw René Lambrichts zijn pad kruisen, wat Beeckmans naar het kamp van *Volksverwerking* – waarvan hij, ondanks zijn anti-Joodse ingesteldheid, voor de oorlog geen lid was geweest – en de Algemeene SS-Vlaanderen zou brengen.

Vanaf oktober 1940 ging Pierre Beeckmans als ronselaar van advertenties voor *Volksverwerking* aan de slag en vanaf 9 november van dat jaar werd hij officieel als publiciteitsverantwoordelijke voor het blad vermeld. Voldoende soelaas bleek dat echter niet te bieden, want enkele maanden later bood hij aan de VNV-leiding van het arrondissement Antwerpen zijn diensten aan voor “een tijdelijke betrekking in Staat-, Provincie- of Gemeentedienst”. René Lambrichts en de Sipo-SD hadden uiteindelijk iets anders voor Beeckmans in petto. Toen op 28 februari 1941 de NV Uitgeverij *Volksverwerking* werd opgericht, werd Beeckmans tot beheerder aangesteld en enkele maanden later, op 6 mei, werd hij officieel hoofd van de administratie van *Volksverwerking* en kreeg hij een vast salaris.

Naar de collaboratie

In maart 1941 richtte *Volksverwerking* met de hulp van de Sipo-SD de Landelijke Anti-Joodsche Centrale voor Vlaanderen en Wallonië / *Centrale anti-juive pour la Flandre et la Wallonie* op. Allicht gebeurde dat naar het voorbeeld van het op 26 maart van datzelfde jaar gestichte *Institut zur Erforschung der Judenfrage*, onder voogdij van nazi-ideoloog Alfred Rosenberg, hoofd van de in 1940 ontstane *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR). De ERR werkte nauw samen met de Sipo-SD en was verantwoordelijk voor de zoektocht en inbeslagname in de bezette gebieden van archieven, bibliotheken en kunstwerken van Joden, vrijmetselaars en zogeheten vijanden van het nationaal-socialistische gedachtegoed.

De Landelijke Anti-Joodsche Centrale was een soort documentatie- en studiebureau – waarschijnlijk een *Hohe Schule* in wording van de ERR –, dat het “Joodse vraagstuk” instudeerde, opzoekingen naar de “Joodse invloed” organiseerde en “praktische maatregelen” voorstelde om die “invloed” uit te schakelen. In de praktijk betekende dit dat de Centrale een steekkaartenbestand van Joodse inwoners aanlegde. Als basis daarvoor dienden de, op vraag van de bezetter, door de Belgische gemeentebesturen aangelegde Jodenregisters. Bovendien werd de Centrale zowat de draaischijf voor het verklikken van Joden die de Duitse verordeningen naast zich neerlegden. In het verlengde daarvan werd in augustus 1941 een Jodencontrole opgericht, waarvan de leden – in totaal een 25-tal, (haast) uitsluitend in Groot-Antwerpen actief – als taak hadden de straten af te gaan, op zoek naar Joden die zich niet

Reeds in de jaren 1930 trad Pierre Beeckmans in contact met antisemitische instanties in Duitsland, zoals het blad *Der Stürmer* van Julius Streicher. Brief van *Der Stürmer* aan Beeckmans, 19 juni 1937.

aan de Duitse verordeningen hielden. Al de inlichtingen werden ter inzage aan de Sipo-SD gegeven.

Kenmerkend voor collaborerende organisaties als de Centrale was dat ze was ondergebracht in een in beslag genomen 'Joodse woning', meer bepaald de zetel van de internationaal overkoepelende Joodse vluchtelingenorganisatie BELHICEM (1939-1940) in de Brusselse Philippe de Champaignestraat. In maart 1943 verhuisde de Centrale naar de Brusselse Louis Lepoutrelaan en werd ze – in samenspraak met de Sipo-SD – omgevormd tot het Bureau voor Ras- en Sibbekundige Opzoekingen / *Bureau des études raciques et généalogiques*.

De leider van de Centrale werd Pierre Beeckmans. Hij had twee bedienden onder zich, waaronder zijn leeftijdsgenoot, de Antwerpenaar Maurice Buffet, muzikant, reeds voor de oorlog lid van Volksverwerping en tijdens de oorlog lid van de antivrijmetselaarsorganisatie

L'Épuration / De Bezem en, net als Beeckmans, lid van de SS. Wat later kwam ook Beeckmans' 18-jarige dochter, Maria op de Centrale werken.

Pierre Beeckmans' taak bestond er aanvankelijk hoofdzakelijk in om, op basis van de Jodenregisters en de ledenlijsten van de – op vraag van de bezetter opgerichte - Vereniging van Joden in België (VJB) / *Association des Juifs en Belgique* (AJB), statistieken op te stellen over de Joodse gemeenschap in België. Nadien legde hij, als hoofd van het Bureau voor Ras- en Sibbekundige Opzoekingen, dossiers aan van personen die verklaarden niet van Joodse afkomst te zijn of die, als niet-Jood, met een Jood waren gehuwd. Toen de deportaties van Joden aanvingen, begaf hij zich regelmatig naar de Mechelse Dossin-kazerne, plaats van waaruit de transporten vertrokken. Volgens naoorlogse getuigenissen verscheen Beeckmans daar telkens met "lijsten", die hij checkte. Tevens nam hij de uiteindelijke beslissing of iemand al dan niet van Joodse afkomst

Een voorbeeld van een ledenformulier van de Vereniging van Joden in België (VJB). Pierre Beeckmans, hoofd van de Landelijke Anti-Joodsche Centrale en het Bureau voor Ras- en Sibbekundige Opzoekingen, duidde met een dubbele "A" de gedepoteerde Joden aan. Na de oorlog bleek dat hij wist dat ze naar Opper-Silezië werden gevoerd. Van het gezin Czyzyk werd iedereen gedepoteerd. Vader Abraham Czyzyk was naar Camiers in Noord-Frankrijk gevoerd, waar hij voor de *Organisation Todt* moest werken. In oktober 1942 werd hij naar de Mechelse Dossin-kazerne overgebracht, van waaruit hij op 31 oktober 1942 met konvooi XVI naar het 'Oosten' werd afgevoerd. Ongeveer een half jaar later, op 19 april 1943, volgden zijn echtgenote Malvina Falkas-Ova en dochtertje Myriam met konvooi XX. Gezien de uiterst jonge leeftijd van Myriam waren ze allicht eerst aan de Antwerpse razzia's van de zomer van 1942 ontsnapt. In principe had de Sipo-SD als richtlijn dat moeders met een kind jonger dan een jaar niet werden gedepoteerd. De richtlijn hield blijkbaar niet lang stand. Uiteindelijk werd Myriam op de leeftijd van negen maanden weggevoerd, een van de jongste gedepoteerden uit België. Haar naam en andere gegevens werden op het VJB-formulier door Beeckmans eigenhandig in vulpen aangebracht. Niemand van het gezin overleefde de oorlog.

Bij de bevrijding vluchtte publiciteitsagent Pierre Beeckmans (tweede van links, vooraan zittend) naar Duitsland, waar hij zijn werk voor de Sipo-SD verderzette. Op 23 mei 1945 werd hij gearresteerd. In het groepsproces Volksverwerping werd hij ter dood veroordeeld, een vonnis dat in beroep werd bevestigd. Op 7 juni 1952 kreeg hij, via een gemotiveerd besluit van omzetting, genade en op 16 april 1960 kwam hij vrij. Links van hem advocaat René Lambrichts, leider van Volksverwerping, die in juni / juli 1945 was gearresteerd. Lambrichts kwam er in beroep met levenslang van af en werd reeds op 23 december 1951 voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Tijdens het naoorlogs gerechtelijk onderzoek verklaarde Lambrichts: "Einde 1942 vernam ik van Oostfrontvrijwilligers dat Joden in Polen systematisch werden omgebracht. Zonder daarvan de omvang van deze gruwelen te vermoeden".

was en verifieerde hij of iemand al dan niet 'gemengdgehuwd' was, wat normaliter vrijstelling van deportatie betekende.

Bij de bevrijding vluchtte Pierre Beeckmans naar Duitsland, waar hij zijn werk voor de Sipo-SD verderzette. Op 23 mei 1945 werd hij gearresteerd. In het groepsproces Volksverwerping werd hij ter dood veroordeeld, een vonnis dat in beroep werd bevestigd. Op 7 juni 1952 kreeg hij, via een gemotiveerd besluit van omzetting, genade en op 16 april 1960 kwam hij vrij.

Het archief

Het archief beslaat 8 strekkende meter: oorspronkelijk 151 bundels en steekkaartenbakken, genummerd van 350 tot 500. Een aantal bundels ontbraken. De reden daartoe is tot dusver niet bekend.

In feite gaat het om drie archieven. Vooreerst Pierre Beeckmans' eigenlijk archief, dat zijn professionele bezigheden,

zijn carrière als reserveofficier, anti-Joods militant en directeur van de Anti-Joodse Centrale en het Bureau voor Ras- en Sibbenkundige Opzoekingen behandelt. In het kader van de Jodenvervolgving vinden we hier gegevens over Beeckmans' bedrijvigheid als lid en hoofd van de administratie van Volksverwerping, steekkaarten van Joodse bedrijven, per gezin opgestelde ledenlijsten van de Vereniging van Joden in België (VJB) / *Association des Juifs en Belgique* (AJB), statistieken van Beeckmans over de Joodse gemeenschap in België en een 800-tal individuele dossiers van personen die verklaarden van niet-Joodse afkomst te zijn (meestal ging het om 'gemengdgehuwden').

De per gezin opgestelde ledenformulieren van de VJB verdienen nadere aandacht. Doordat zij per stad zijn gerangschikt en daarbinnen nog eens alfabetisch per straat laten zij toe om de Joodse gemeenschap in België in kaart te brengen. Bovendien bevatten de formulieren onder meer ook gegevens over de nationaliteit, land van herkomst en beroep. Tevens laten zij op gemakkelijke wijze toe om te bepalen wie uiteindelijk al dan niet gedeporteerd werd ¹.

Ten tweede bevat het archief Beeckmans geroofde Joodse archieven. De documenten werden in beslag genomen tijdens de Sipo-SD-acties tegen Joodse organisaties, bij de inval in de zetels van de Joodse verenigingen in België en Noord-Frankrijk in 1940. Het gaat grotendeels om het archief van de Joodse vluchtelingenorganisatie BELHICEM (1939-

¹ Lieven SAERENS, "De jodenvervolgving in België in cijfers", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 17, 2006, p. 199-235.

1940) en het archief van het zionistische migratiebureau *Palestina-Amt* – Joodsch Nationaal Fonds (JNB) / *Fonds national juif* (FNJ) / *Keren Kayemeth Leisraël* (KKL) (1934-1940). Er kan worden vanuit gegaan dat het hier om het zo goed als volledig bewaarde archief van BELHICEM gaat. Naast individuele dossiers inzake Joodse vluchtelingen, statistieken en lijsten van uitgeweken vluchtelingen, briefwisseling, financiële dossiers en tussenkomsten bij de Belgische Staatsveiligheid, zijn er interessante rapporten en nota's over de situatie van Joodse vluchtelingen in het buitenland (in het bijzonder Luxemburg, Zuid-Amerika, Frankrijk, Italië, protectoraat Bohemen en Moravië, Zwitserland en Engeland). Het in 1901 opgerichte Joodsch Nationaal Fonds (in het Hebreeuws *Keren Kayemeth Leisraël*) had als doel "grond in Palestina aan te kopen als onvervreemdbaar eigendom van het Joodse volk", terwijl het *Palestina-Amt*, waarvan de eerste sporen teruggaan tot 1908, vanaf de jaren 1920 de Britse certificaten voor (legale) migratie naar Palestina verdeelde. Vanuit dat oogpunt schoonden talrijke zionisten zich in België tot landbouwer om, in de hoop zo, via het *Palestina-Amt*, naar Palestina te kunnen emigreren. Ook ingenieurs en geschoolde arbeiders waagden hun kans. Het archief bestaat uit een 170-tal individuele dossiers (1934-1936), vaak met aanbevelingsbrieven van plaatselijke 'autochtone' landbouwers, evenals verslagen van vergaderingen van het 'commissariaat' van de *Keren Kayemeth Leisraël* (1935-1940). Ten slotte zijn er ook onder meer archivalia van de *Société culturelle israélite séphardite de Bruxelles* (1928-1932) en de Antwerpse "*Wizo*" *Association des femmes sionistes* (1937-1938), briefwisseling van de Brusselse

Office juif de presse et de documentation (1937-1938) en fragmentaire, ongedateerde ledenlijsten van diverse Antwerpse Joodse organisaties zoals de "*Achiduth*" *Cercle de jeunesse sioniste* en de *Histadruth Haschomer Hatsair*.

De aanwezigheid van die Joodse archieven duidt er mede op dat Pierre Beeckmans betrokken was bij het rapport uit januari 1942 van het hoofd van de Sipo-SD in België en Noord-Frankrijk, Ernst Boje Ehlers, *Sonderbericht. Das Judentum in Belgien*. Daarin werd onder meer een overzicht gegeven van de werking van de Joodse verenigingen.

Een laatste archiefonderdeel is het archief Émile Digneffe (1858-1937), liberaal burgemeester van Luik (1921-1928) en voorzitter van de Senaat (1932-1934). Het geeft informatie over Belgisch-nationalistische en anti-communistische organisaties. Het is onduidelijk hoe het in het archief Beeckmans terecht kwam. Mogelijk was het evenzeer een gevolg van één van de Sipo-SD-roofacties.

Er mag worden vanuit gegaan dat ook andere archieven documenten bevatten die oorspronkelijk in het Beeckmans-archief thuishoorden. Verwijzen we bijvoorbeeld naar het op het SOMA bewaarde Deelarchief Auditoraat-generaal (AA 1912), waarin zich bij de overtuigingsstukken inzake Volksverwering talrijke documenten van Joodse verenigingen bevinden. Uiteraard dient voor een beter inzicht in Pierre Beeckmans' activiteiten ook zijn dossier bij het (voormalig) Auditoraat-Generaal te worden geraadpleegd, dat deel uitmaakt van het proces Volksverwering.

Lieven Saerens

ARCHIEF HUGO GIJSELS

(1950-2004)

Enkele maanden geleden schonk de weduwe van de in 2004 overleden onderzoeksjournalist Hugo Gijssels diens archief aan het SOMA (hier: AA 1868 en 1986). Het gaat om een bijzonder uitgebreid, vooral documentair geheel, dat bestaat uit knipsels, publicaties, briefwisseling en andere documenten van en over extreem-rechtse organisaties en personen in België.

Gedreven als hij was verzamelde Hugo Gijssels vanaf eind jaren 1970 een dertigtal strekkende meter documenten over alle aspecten van de (uiterst-) rechtse scène in Vlaanderen en in het Franstalige landsgedeelte, van het Vlaams Blok over Paul Vanden Boeynants tot de Bende van Nijvel.

Dat materiaal verwerkte hij in zijn artikels voor oa *Humo* en in publicaties als *VlaamSSche Kronijken* (in samenwerking met Johan Anthierens e.a.) (1987), *De Barbaren. Migranten en racisme in de Belgische politiek* (1988), *Het Vlaams Blok 1938-1988 – het verdriet van Vlaanderen* (1989), *De Bende en Co* (1990), *Het leugenpaleis van Vanden Boeynants* (1990), *Netwerk Gladio* (1991) en *Open je ogen voor het Vlaams Blok ze sluit* (1994).

Een kenner van extreem-rechts

Nog voor *Zwarte zondag* (1991) en de eerste wetenschappelijke publicaties over

het fenomeen – zoals *Herfsttij van de 20^e eeuw – extreem-rechts in Vlaanderen 1920-1990* (1992), trouwens de neerslag van een SOMA-colloquium – was Hugo Gijssels een van de eersten om te waarschuwen voor de opkomst van het Vlaams Blok. Sommigen beschouwden hem zelfs als de “uitvinder” van het cordon sanitaire. Maar hij hamerde er daarnaast steeds weer op dat heel extreem-rechts de samenleving bedreigde. Destabilisatie en staatsgreep-scenario's waren in de zogenaamde ‘loden’ jaren 1980 inderdaad niet denkbeeldig.

Zijn controversiële publicaties werden hem niet steeds in dank afgenomen. Met *VDB* kwam het tot een juridisch duel waarin Hugo Gijssels het onderspit dolf. Ook mocht hij niet meer door de *BRTN* geïnterviewd worden na enkele straffe uitspraken over het Blok. Daarentegen trad hij in de jaren 1990 nog op als adviseur voor het Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding.

De conclusies die Hugo Gijssels trok uit het door hem verzamelde materiaal waren niet altijd wetenschappelijk verantwoord en soms overijld. Dat neemt niet weg dat het hier voorgestelde documentair geheel een grote waarde heeft, niet in het minst omdat een aantal overheids- en particuliere bronnen over dit recent verleden niet raadpleegbaar zijn. Voor de analyse van de opkomst van extreem-rechts in West-Europa vanaf de jaren 1970 is de collectie van Gijssels dus bijzonder nuttig.

De eerste fase van de ontsluiting van het volumineuze bestand is beëindigd. Tegen medio 2007 moet het raadpleegbaar zijn voor het publiek.

Dirk Martin

CHAMBRE - KAMER		COMMISSION D'ENQUÊTE		ONDERZOEKS-COMMISSIE	
10/..10.	STENOGR. HOUDRY	EVTL REVIS.	DACT. CVH	DAT.	

Je ne sais pas si on a voulu vous cacher ce rapport lorsque vous étiez ministre, puisqu'il a été rédigé à cette époque.

On ne dit pas que vous êtes impliqué dans ce coup d'Etat mais ~~on dit~~ que vous avez été impliqué dans le financement ~~de~~ NEM CLUB (Nouvelle Europe Magazine), et qu'il y avait peut-être ~~derrière~~ derrière un coup d'Etat éventuel le NEM CLUB. C'est ce qu'on dit dans ce rapport. Nous sommes-nous bien compris ?

M. Vanden Boeynants xx.- Qui a signé ce rapport ?

M. le président.- Le major De Cock.

M. Vanden Boeynants.- Ce major avait-il des preuves ?

A-t-il pu donner une preuve concrète de cette accusation ?

3
2
1
C'est une honte !

M. le Président.- J'étais jeune à cette époque. Je n'ai pas connu le major De Cock. Ce que je puis dire, c'est que ce rapport a été rédigé à cette époque.

PAR.STENOGR.	PAR.REVIS.	VOIR 11
--------------	------------	---------

Parlementair onderzoek bestrijding banditisme (1989-1990). Vanden Boeynants en een staatsgreep?

DE BIBLIOTHEEK VAN HET SOMA

Een onmisbaar instrument voor de contemporanist

De bibliotheek van het SOMA heeft lang te kampen gehad met gevolgen van de late oprichting van de instelling in 1967-1968, meer dan een generatie na het einde van de oorlog. Van bij de aanvang kon het SOMA beschikken over de eerder empirisch opgebouwde collectie van Inbel, de Belgische informatie- en documentatiedienst in Londen. De bescheiden financiële middelen van de instelling hebben de verdere uitbouw van de bibliotheek in de weg gestaan. De uitbreiding van de collectie was echter een kwestie van geloofwaardigheid: de lacune in de collectie voor de jaren tussen 1945 en 1970, toen het SOMA nog niet bestond, moest prioritair worden opgevuld.

De budgettaire situatie van het SOMA verbeterde geleidelijk. Dit liet toe de lopende wetenschappelijke productie beter op te volgen en een deel van de oorspronkelijke leemtes aan te vullen met aankopen in antiquariaten. Rond 1995 was de bibliotheek al een goed instrument voor de studie van de laatste wereldoorlog, de antecedenten en de nasleep ervan en dat zowel voor België als voor de buurlanden.

De opdracht van het Centrum werd in 1997-1998 opnieuw gedefinieerd en vastgelegd in de nieuwe statuten. Het collectiedomein van de bibliotheek werd uitgebreid tot de Eerste Wereldoorlog en alle conflicten in de korte twintigste eeuw, waar België op een of andere manier bij betrokken was. De invalshoek bleef dezelfde als in het verleden: de geschiedenis benaderen vanuit maatschappelijk eerder dan vanuit militair standpunt, hoewel dat laatste aspect niet helemaal terzijde werd gelaten.

De impact van de oorlogen op sociaal, politiek, economisch en cultureel en psychologisch vlak bleef centraal staan. Concreet is de collectievorming opgebouwd rond volgende thema's:

- Intellectueel leven in het algemeen (literatuur, filosofie en kunst) in periodes van spanning of confrontatie.
- Politiek radicalisme van rechts (fascisme/nazisme, bepaalde nationalismen) of van links (communismen, anarchisme, revolutionair syndicalisme) in de twintigste eeuw.
- Verschuivingen, breuken en structuurveranderingen in de schoot van de traditionele politieke en sociale bewegingen tijdens de

versnellingsmomenten van beide wereldoorlogen.

- Politiek geweld in zijn verschillende gedaantes, met name de genociden en etnische zuiveringen van de twintigste eeuw : de judeocide, de Armeniërs, Tutsi, de Shoah en de conflicten op de Balkan.
- Het lot van Europese etnische minderheden in de voorbije eeuw en meerbepaald hun gewijzigd statuut na de wereldoorlogen, hun eisen en de confrontaties rond die eisen.
- De geopolitiek van de Europese ruimte, in zijn diplomatieke, strategische en psycho-humane dimensie, met aandacht voor breukmomenten en continuïteit.

Mede in het verlengde van de verschillende onderzoeksprojecten van het SOMA werden publicaties over heel nieuwe thema's aangekocht: het sociale geheugen, collectieve representaties,

migratiefenomenen die direct of indirect zijn voortgevloeid uit conflicten of burgeroorlogen (Spanje, Italië, Griekenland, Polen...), kolonisatie en dekolonisatie, opkomst van nieuwe politiek-sociale fenomenen (religieus fundamentalisme, sociaal protest en generatieconflicten, postcommunisme en nationalistische revival) enz.

De bibliotheek van het SOMA wil een performant instrument zijn voor wie onderzoek doet over de geschiedenis van de voorbije eeuw.

Alain Colignon

AANWINST VOOR DE BIBLIOTHEEKCOLLECTIE EERSTE WERELDOORLOG

Het Algemeen Rijksarchief heeft het SOMA een collectie van enkele honderden boeken en brochures over de Eerste Wereldoorlog geschonken. Ze worden momenteel gecatalogeerd.

Voor de publicaties uit de oorlog en de onmiddellijke naoorlog zijn antiquariaten het meest voor de hand liggende kanaal. Om financiële redenen zijn de mogelijkheden beperkt. Schenkingen zijn onontbeerlijk om de collectie volledig te maken.

Publicaties uit de periode 1940-1950 vormen de kern van de bibliotheek van het SOMA. Het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog werd immers opgericht om documentatie te verzamelen over de Tweede Wereldoorlog in België. Bij de naamsverandering in Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij in 1997 werd het collectieprofiel van de bibliotheek verbreed. Het was de ambitie om, wat de bibliotheek betreft, alle conflicten uit de twintigste eeuw te documenteren.

Beide manieren van verwerven leiden tot fragmentering omdat niet altijd volledige reeksen worden aangeboden. De gift van het Algemeen Rijksarchief, die bestaat uit brochures en boeken, laat toe leemtes in reeksen op te vullen, maar ze omvat ook vele nieuwe titels. Een groot deel is in het Duits.

Dank zij het project 'retrocatalografie en collectieve catalogus' van het programma voor de digitalisering van de collecties van de federale wetenschappelijke instellingen kunnen de boeken en brochures onmiddellijk in Pallas worden ingevoerd zodat ze beschikbaar zijn voor het publiek en voor de onderzoekers. Sabine De Cock is hiermee belast. De publicaties zullen ongetwijfeld hun nut bewijzen bij de initiatieven die op stapel staan voor de herdenking van de negentigste verjaardag van het einde van de Eerste Wereldoorlog in 2008.

Pangermanisme op zijn Wilhelm's: een voorbeeldje uit vele van de documentatie overgemaakt door het ARA.

Dat betekent dat de Eerste Wereldoorlog meer en meer een centrale plaats ging innemen in de verzameling. Vanaf 1997 werden systematisch nieuwe publicaties over de Eerste Wereldoorlog aangekocht. Dat heeft toegelaten de wetenschappelijke literatuur over de Grote Oorlog sinds tien jaar op de voet te volgen.

Dirk Luyten

HET COMPLEXE FOTOARCHIEF VAN HET AGENTSCHAP SIPHO

In 1998 is het SOMA begonnen met de systematische digitalisering van de fotocollectie van SIPHO (Service International Photographique), die in 1970 bij het SOMA werd gedeponeerd. Eens het werk afgerond, zullen 300.000 foto's over de Belgische en internationale actualiteit uit de jaren 1930 en 1940 consulteerbaar zijn op de website van het SOMA. De foto's worden nu al vaak gebruikt als illustratiemateriaal voor wetenschappelijke publicaties en mediaproducties. Om ze te kunnen aanwenden als historische bron moet de context van de foto's grondig en nauwkeurig worden gereconstrueerd.

Het ging niet om een uitsluitend Belgisch agentschap, maar om een internationaal netwerk voor de geïllustreerde pers uit de oorlogsperiode. Het fonds dat het SOMA bewaart is niet homogeen: een aantal foto's dragen niet alleen de stempel van 'SIPHO' maar ook die van Belgische, Duitse, Franse en Britse agentschappen. De vaak partijdige legendes in verschillende talen en de censurstempels getuigen van de uiteenlopende trajecten die de foto's van dit documentair fonds hebben afgelegd. De heterogeniteit van de collectie werpt

een aantal vragen op over de aard van de activiteiten van SIPHO voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog en over de min of meer exclusieve relaties met de Belgische en buitenlandse geïllustreerde pers.

Het begin van een Belgisch klein agentschap

Op 12 mei 1933 werd de naamloze vennootschap SIPHO opgericht. De maatschappelijke zetel was gevestigd in de Amazonestraat 32 in Sint-Gillis. Op 12 augustus 1938 werd het persagentschap verkocht door de groep Glikman-Kopiloff aan de groep Vinckenbosch-Buisseret. Louis Timmermans werd in september 1938 directeur van het agentschap. Voor de oorlog legde het bescheiden persagentschap zich vooral toe op de verkoop in België van foto's van buitenlandse correspondenten, vooral Nederlandse, Franse, Engelse en Duitse. SIPHO onderhield verder nauwe contacten met het Berlijnse agentschap ATLANTIK, geleid door dr Hermann die later hoofd werd van het *Referat Bildpresse* in de Duitse hoofdstad. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog werd Timmermans' agentschap al wantrouwend bekeken door bepaalde leden van de Vereniging van reporters-fotografen van de Belgische pers.

Shot uit de film *Sieg im Westen* met de encenering van een aanval op de Maginotlinie (januari 1941).

Snel werd duidelijk dat het wantrouwen gewettigd was. In juli kreeg SIPHO, zoals SADO en GRAPHOPRESSE, van de *Propaganda-Abteilung* het fiat om de activiteiten te hervatten. In januari 1941 kwam daar de fotografische dienst van Belga-Presse bij die was opgericht door de bezetter. Deze drie, later vier agentschappen, hadden het monopolie voor de nieuwsfoto's in België en Noord-Frankrijk. De afdeling geïllustreerde pers van de *Propaganda-Abteilung* onder leiding van *Sonderführer* Marx (later Quadflieg) had nog twee andere functies: de dagelijkse controle van de foto's bestemd voor publicatie aangeleverd door de aangenomen agentschappen en de verspreiding van Duitse foto's in de Belgische pers. SIPHO werd de exclusieve correspondent in België van de Duitse agentschappen ORBIS, ATLANTIK en Transocean, van de Londense firma's *The Topical Press Agency*, *London News Agency* en *Photos Pictoral Press* en de

reguliere correspondent van de Franse agentschappen LAPI en DNP.

Groei en bloei dank zij de bezetting

De bedienden van SIPHO getuigden na de oorlog dat Louis Timmermans elke dag bij de *Propaganda-Abteilung* langsging om de foto's van zijn agentschap voor te leggen aan de censuur. Dank zij de nauwe relaties tussen *Sonderführer* Marx en de directeur van het agentschap, werd SIPHO de tussenpersoon van de *Propaganda-Abteilung* bij de Belgische pers. Verschillende brieven tonen aan dat SIPHO gemachtigd was om de kranten ertoe aan te zetten bepaalde reportages te brengen of de redactie op de vingers te tikken wanneer foto's gepubliceerd werden zonder toelating van de censor.

In deze context van nauwe samenwerking schijnt Louis Timmermans

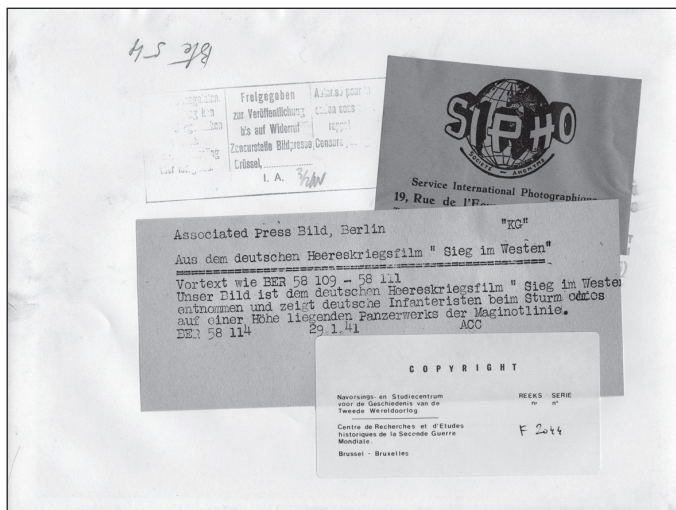
erin geslaagd te zijn een rol te spelen in de min of meer gedwongen verwerving van de fotoarchieven van twee Belgische agentschappen *Keystone* en *ACTUALIT*.

Paul Polinet, directeur van *Keystone*, verklaarde op 5 maart 1945 dat na de opheffing van het Duits sekwester op de foto's van zijn agentschap: "de archieven over de oorlogsmarine, over de militaire luchtvaart, alle documenten over het nazisme in Duitsland van 1933 tot 1939 en alle archieven over Mussolini en het fascisme in Italië verdwenen waren" ¹. Na zijn getuigenis opperde Paul Polinet de hypothese dat deze foto's in de archieven van SIPHO te vinden zouden zijn. Het kleine aantal foto's met de stempel van dit agentschap in de collectie van het SOMA wijst er echter op dat de foto's van Paul Polinet niet geïntegreerd zijn in de collecties van SIPHO of later zijn teruggegeven.

Georges Champroux, directeur van *ACTUALIT* van zijn kant, getuigde dat in het eerste jaar van de bezetting Timmermans en een officier van *Propaganda-Abteilung* hem thuis hadden opgezocht en een vijftigtal dozen met foto's meenamen: "Ik heb de onderhandelingen met Marx bijna twee jaar laten aanslepen. Ik werd ontboden op de zetel van de *Propaganda-Abteilung* in de Guimardstraat. De heer Timmermans was bij de onderhandelingen aanwezig. Het is onder morele druk en onder dwang dat ik de verkoopakte van mijn archieven ondertekend heb op 29 juli 1943" ². De archieven die het SOMA bewaart leveren

geen bewijs van die verklaring, maar maken ze wel aannemelijk omdat in het fonds SIPHO een groot aantal foto's uit de jaren dertig met de stempel van het agentschap *ACTUALIT* zitten en een brief verstuurd door SIPHO aan Georges Champroux op 15 oktober 1943 waarin wordt gesteld: "we hebben heel uw archief gekocht" ³.

Behalve deze specifieke gevallen is het duidelijk dat de bezetting SIPHO economisch geen windeieren legde. In het vonnis van 20 april 1946 lezen

we: "het zakencijfer is gestegen van 129.830, 15 fr. de eerste 8 maanden van 1940 tot 1.409.164, 36 fr. in 1943 en 1.518.305, 95 fr. de eerste 8 maanden van 1944" ⁴. Tussen 1939 en 1944 nam het personeelsbestand toe van 2 tot 20

Verschillende stempels op de achterzijde documenteren het traject dat deze bijzondere foto heeft afgelegd: legende van *Associated Press Bild* Berlijn, stempel van de Duitse censuur in België, etiket van het agentschap Siphon. Al deze parameters zijn van belang om deze foto als historische bron te gebruiken.

- 1 Archieven van het krijgsauditoraat bij de Krijgsraad van Brussel, *Strafdossier SIPHO* (dossiers 1157-1167) map 5, document 50 getuigenverklaring, 5.3.1945, p. 2.
- 2 Archieven van het krijgsauditoraat bij de Krijgsraad van Brussel, *Strafdossier SIPHO* (dossiers 1157-1167), vierde bundel, Map Timmermans, getuigenverklaring van Georges Champroux, 22.10.1945, p. 1.
- 3 SOMA, *Fonds AA 1188/7*, brief van 15.10.1943.
- 4 Archieven van het krijgsauditoraat bij de Krijgsraad van Brussel, *Administratief Dossier SIPHO* (dossier 1711/45), Vonnis van de krijgsraad van 20 april 1946, p. 3.

werknemers. Deze spectaculaire groei vloeide voort uit de diversificatie van de activiteiten van SIPHO. Behalve de verkoop van buitenlandse foto's maakte het agentschap zelf fotoreportages. Jean Crommelynck, die het vertrouwen genoot van de *Propaganda-Abteilung*, was de eerste fotograaf die SIPHO in dienst nam. Later kreeg hij het gezelschap van Désiré Alexis, Jean Van Bruyssel, Jacques Vriens, Eduard Cluytens, Louis Leblis en Laurentius Vergauwen.

De banden tussen het agentschap SIPHO en de Duitse bezetter komen op de meest ondubbelzinnige manier naar voor op 28 januari 1943, wanneer het Belgisch agentschap wordt gekocht door de *Verlag Atlantic-Orbis*, ondertussen gefusioneerd, maar nog steeds geleid door Dr. Hermann. Volgens de directeur van het agentschap SADO, Léonid Itin, werd SIPHO een "Duitse onderneming in Belgische verpakking" ⁵.

Op 20 april 1946 verklaarde de krijgsraad van Brussel Louis Timmermans en de meeste fotografen die voor SIPHO hadden gewerkt schuldig aan: "het kwaadwillig en wetens met om het even welk middel, propaganda voor de vijand en tegen het verzet tegen de vijand of diens bondgenoten geleid, gevoerd, uitgelokt, gesteund of bevorderd te hebben..." ⁶. Samen met deze veroordeling beval de krijgsraad "de confiscatie van

het laboratorium-, bureau-, en fotografiemateriaal en het fotoarchief van het agentschap SIPHO" ⁷.

Een 'kleine wereld' van netwerken om te ontrafelen

Onze informatie komt vooral uit de archieven van het krijgsauditoraat bij de Brusselse krijgsraad en uit de archieven van SIPHO die het SOMA bewaart. Een interessante licentiaatsverhandeling compenseert enigszins het gebrek aan publicaties over de geïllustreerde pers in de Tweede Wereldoorlog, maar kan slechts een tipje van de sluier lichten ⁸. Zo moeten de banden tussen agentschapsdirecteurs, fotografen en officieren van de *Propaganda-Abteilung*, vooral via de Vereniging van reporters-fotografen van de Belgische pers nog ontrafeld worden. Vanaf 29 november 1940 was elke fotograaf verplicht aan te sluiten bij de nieuwe Vereniging van de geïllustreerde pers (of groep van de geïllustreerde pers) om zijn beroep nog te kunnen uitoefenen. De voorzitter van dit machtige controle-apparaat was Jean Buysse. Hij werd opgevolgd door Hendrik Selleslaghs, directeur van de fotografische dienst van Belga-press. Ook het personeel van SIPHO was bij die organisatie betrokken: de fotograaf Edouard Cluytens was vice-voorzitter en Louis Timmermans afgevaardigde van de afdeling 'fotoagentschappen'.

5 Archieven van het krijgsauditoraat bij de Krijgsraad van Brussel, *Strafdossier SIPHO* (dossiers 1157-1167), vierde bundel, Farde XI, proces-verbaal van de openbare zitting, getuigenverklaring van Léonid Itin, p. 5.

6 Artikel 118bis Strafwetboek.

7 Administratief dossier 1711/45, vonnis van de krijgsraad van 20 april 1946, p. 12.

8 Céline RENCHON, *SIPHO 1940-1944 Une agence de photographie au service de la propagande nazie en Belgique*, Brussel, ULB, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1999-2000.

Onderzoek met een hoge toegevoegde waarde

Om dergelijke interpersoonlijke netwerken aan de oppervlakte te brengen is verder onderzoek nodig. De archieven van het sekwester hebben nog lang niet al hun geheimen prijsgegeven en wellicht laten ze toe de werking van SIPHO beter te begrijpen, vooral de relaties met de andere protagonisten van de geïllustreerde pers in de jaren 1930 en 1940. Dit onderzoek is niet alleen waardevol voor de studie van de Tweede Wereldoorlog, maar laat ook toe een beter zicht te krijgen op de iconografische documenten van het fonds SIPHO. Een groot deel van de geschiedenis van deze foto's ontsnapt ons. Het is buitengewoon boeiend om aan de hand van legendes en stempels de geschiedenis van deze foto's te volgen, een beetje zoals een mediëvist, op basis van palimpsesten het traject van een kostbaar manuscript retraceert.

Anne Roekens

DIGITALISERING VAN DE BELGISCHE CLANDESTIENE EN GECENSUREERDE PERS

Het SOMA begint met het digitaal ter beschikking stellen van de Belgische clandestiene en gecensureerde pers uit beide wereldoorlogen. Het project zal afgerond zijn einde 2008. De lezer kan dan thuis van achter zijn computer de clandestiene en gecensureerde pers lezen.

Meer en meer kranten worden gedigitaliseerd. In Nederland, Scandinavië, Frankrijk en Groot-Brittannië om maar enkele landen te noemen, lopen al enkele jaren projecten om oude kranten te digitaliseren. Ook uitgevers digitaliseren de oude jaargangen van hun dagbladen.

Meer mogelijkheden voor het onderzoek

Digitalisering verhoogt het comfort van de onderzoeker. Hij hoeft zich niet meer te verplaatsen en kan de krant vanop de werkplek of van bij hem thuis lezen. Digitalisering biedt vooral nieuwe zoekmogelijkheden. Wie bijvoorbeeld in één jaargang alle artikelen over een bepaald politicus wil opsporen, hoeft niet meer alle kranten te doorbladeren, maar kan met een eenvoudige zoekopdracht alle relevante artikelen in enkele seconden terugvinden. Met behulp van aangepaste software kunnen kwantitatieve en

kwalitatieve (discours) analysemethodes worden toegepast. Digitalisering is in de eerste plaats van belang om het onderzoek nieuwe impulsen te geven. Het maakt het probleem van de bewaring van de kranten minder acuut omdat het origineel niet meer in lezing wordt gegeven.

Het federale digitaliseringsprogramma

In België staat de digitalisering van de kranten nog in de kinderschoenen. Het aantal initiatieven is beperkt. Het lag dan ook voor de hand in het programma voor de digitalisering van collecties van de federale wetenschappelijke instellingen, gefinancierd door het federale wetenschapsbeleid, middelen te voorzien voor de digitalisering van de kranten. De Koninklijke Bibliotheek en het SOMA krijgen een bedrag van 2,7 miljoen voor de digitalisering van de Belgische nationale kranten van het ontstaan tot 1950. De Koninklijke Bibliotheek digitaliseert een dertigtal titels, die een representatief beeld geven van de Belgische nationale pers.

Het SOMA neemt de digitalisering van de clandestiene pers en de gecensureerde pers uit beide wereldoorlogen voor zijn rekening. Deze taakverdeling is het SOMA op het lijf geschreven. De bibliotheek

heeft de grootste collectie clandestiene pers in België uit de Tweede Wereldoorlog. Ook de gecensureerde pers is goed vertegenwoordigd. Het spreekt vanzelf dat er lacunes zijn. Die worden opgevuld door samenwerking met andere instellingen.

Een onderzoeker zal het project inhoudelijk vorm geven. De clandestiene pers wordt in huis gescand, de digitalisering van de gecensureerde pers wordt uitbesteed. De gedigitaliseerde kranten zijn raadpleegbaar in de leeszaal, voor het comfort van de lezer op een aangepast scherm en op de website van de SOMA www.cegesoma.be. Daar kan de vordering van het project op de voet gevolgd worden.

Dirk Luyten

Enkele titels uit onze collectie clandestiene pers

DE FOTOCOLLECTIE VAN ANDRÉ CAUVIN GEDIGITALISEERD

Het SOMA heeft het fonds van de Belgische cineast André Cauvin in bewaring gekregen. Behalve archiefstukken omvat het fonds een aanzienlijke hoeveelheid foto's. De documentaire collectie weerspiegelt de diversiteit van zijn activiteiten.

André Cauvin werd geboren in Elsene op 12 februari 1907. Na de Duitse inval in België in augustus 1914 vluchtte de familie naar Engeland. André Cauvin

bracht zijn eerste levensjaren door in een internaat in Uppingham in Noord-Londen. Terug in België begon hij in 1924 rechtenstudies aan de ULB. Hij schreef zich na het behalen van zijn diploma in bij de balie. In die periode groeide zijn belangstelling voor de film: hij publiceerde kritieken in studentenbladen en in de lokale pers. Tegelijk was hij amateur-cineast. De filmcarrière van Cauvin begon pas echt in 1937 met de productie van twee kunstfilms: *L'Agneau Mystique* en *Memling, peintre de la Vierge*.

André Cauvin

Beide kortfilms oogstten veel succes op de Wereldtentoonstelling van New York in 1939. Hetzelfde jaar kaapte *L'Agneau mystique* een onderscheiding weg op het Festival van Venetië.

Een bepaalde kijk op Afrika

Cauvin maakte naam. Het ministerie van Koloniën merkte hem op en vroeg hem een film te maken over 'water' voor de internationale watertentoonstelling in Luik. Cauvin stelde zelf de Kongostroom voor als thema. Die eerste ontmoeting met Afrika was het begin van een ambigue relatie tussen de cineast en het Afrikaanse continent. Hij verdedigde de voorouderlijke tradities, zong de lof van de schoonheid van Afrika, maar propageerde tegelijk de westerse moderniteit. De cineast die vaak in opdracht van de Belgische regering werkte, bleef zijn hele leven aarzelen tussen deze twee totaal tegengestelde benaderingen van de kolonie. In 1942 vroeg Paul-Henri Spaak hem een film te maken over de oorlogsinspanning van de Belgische kolonie. De prent diende een dubbel doel: de Verenigde Staten duidelijk maken dat de Belgen aan hun zijde streden tegen het Derde Rijk, aan de geallieerden de inspanningen van de kolonie tonen en tegelijk de Belgische koloniale politiek legitimeren. De bekendste film van Cauvin blijft *Bwana Kitoko*, een prent die de kijker meevoerde langs het parcours van koning Boudewijn door Kongo en Rwanda-Burundi in 1955.

Een rijke documentaire collectie

De cineast heeft een archieffonds nagelaten dat voor het grootste deel draait rond zijn Kongolese oeuvre. Het bevat tevens documenten over zijn reizen in Palestina, Egypte en Indonesië, over zijn verzetsactiviteiten in de Tweede Wereldoorlog, over zijn advocatenpraktijk en zijn verschillende contacten. Er is briefwisseling met personaliteiten als Paul-Henri Spaak, minister Antoine Delfosse, Georges Theunis en graaf Vander Straeten. Men vindt ook dagboeken, notities over de productie van films en vele krantenknipsels. Het fonds wordt momenteel geïnventariseerd.

De digitalisering van de foto's

7000 negatieven en 10.000 foto's zijn de kers op de taart van dit rijke fonds. Een aantal foto's is al opgenomen in de beeldbank van het SOMA en kunnen op de website bekeken worden (www.cegesoma.be). Het overgrote deel zal binnenkort gedigitaliseerd worden in het kader van het digitaliseringsprogramma van de collecties van de Federale Wetenschappelijke Instellingen. Het SOMA, het Museum voor Midden Afrika en de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis bereiden samen een lastenboek voor om een aantal fotocollecties te digitaliseren, onder meer het fonds Cauvin. De gedigitaliseerde foto's zullen zo snel mogelijk geïntegreerd worden in de beeldbank van het SOMA.

Florence Gillet

BEWARING EN VALORISATIE VAN DE INTERVIEWS VAN HET SOMA

Het SOMA behoort tot de pioniers van de mondelinge geschiedenis. Al in het begin van de jaren 1970 verzamelde het SOMA getuigenissen over de Tweede Wereldoorlog. In een tijdspanne van meer dan 35 jaar hebben SOMA-onderzoekers 1800 interviews afgenomen van oud-verzetslui, collaborateurs en andere getuigen uit de periode 1939-1945. Dit jaar heeft het SOMA een subsidie van de Nationale Loterij gekregen die toelaat deze unieke geluidsarchieven systematisch te digitaliseren.

Behalve een informatieve waarde, bieden deze opnames reliëf en emotionele diepgang die geschreven archieven nooit kunnen overbrengen. De getuigenissen zijn tegelijk de stemmen van ministers uit de periode zoals Paul Henri Spaak (1899-1972), Albert De Vleeschauwer (1897-1971), August De Schryver (1898-1991), Piet Vermeylen (1904-1992), of mediafiguren zoals NIR-directeur Théo Fleischman (1893-1973) en journalisten - verzetslui Paul Levy (1910-2002) en François Landrain (1906-1982). Ook grote figuren uit het verzet zoals William Ugeux (1909-1997) en Arthur Haulot

Nationale Loterij

Loterie Nationale

(1913-2005) werden geïnterviewd. Over de collaboratie werden getuigenissen verzameld van de stichter van Rex, Léon Degrelle (1906-1994) en van de leden van extreemrechtse Vlaamse partijen onder meer Jef François (1901-1996) en Pol le Roy (1905-1983). Ongeveer 25 ontsnapten uit het kamp van Buchenwald werden in 1973 en 1974 geïnterviewd.

De getuigen van de Tweede Wereldoorlog verdwijnen, maar ook de cassettes en tapes lopen onherroepelijk schade op. Het is een dringende noodzaak de getuigenissen te vrijwaren en de historici van vandaag en morgen de kans te geven de Tweede Wereldoorlog te bestuderen op basis van de verhalen van diegenen die deze zwarte jaren beleefd hebben.

Het digitaliseringsproject is er enerzijds op gericht de soms erg beschadigde tapes te restaureren en anderzijds aan de gebruikers van de leeszaal en op termijn ook de bezoekers van de website een gemakkelijker toegang te verzekeren. Vanzelfsprekend zal het nodige gedaan worden om voorafgaandelijk van de interviewers en de geïnterviewden de toelating te krijgen om de interviews op die manier openbaar te maken. Omdat de drager (DAT-cassettes) erg kwetsbaar is, zullen ook de kopie van de radio-uitzendingen van *'Jours de guerre'* (RTBF, 1990-1993) in de digitaliseringsoperatie worden meegenomen. Dit conserveringsproject van het geluidsmateriaal van het SOMA loopt parallel met een hele reeks andere gelijkaardige initiatieven zoals in het Koninklijk Museum voor Midden Afrika, het *Imperial War Museum* in Londen, de *Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine* in Parijs-Nanterre en de *Library of Congress* in Washington.

Tegelijk digitaliseren en inventariseren

Dit belangrijke project blijft niet beperkt tot digitalisering *stricto sensu*. Voorafgaand aan deze technische operatie moet een gedetailleerde inventaris van deze documenten worden opgesteld. Daarbij dient te worden nagegaan of titel en inhoud precies overeenstemmen. Omdat op bepaalde banden verschillende interviews staan en andere verspreid zijn over meer dan één cassette, is het noodzakelijk de gedigitaliseerde geluidsdocumenten te segmenteren zodat elke digitaal bestand overeenkomt met één enkel interview

(en niet noodzakelijk met een materiële drager). De gedigitaliseerde documenten zullen pas echt toegankelijk zijn wanneer ze geïntegreerd en beschreven zijn in een documentaire database. Die zal beschikbaar zijn op de website van het SOMA vanaf einde 2007.

Anne Roekens

ARCHIEFBESTANDEN PROCES VON FALKENHAUSEN/REEDER EN CANARIS

Weldra digitaal beschikbaar

In het kader van het grote digitaliseringsproject van de Federale Wetenschappelijke Instellingen koos het SOMA voor het digitaliseren van de archiefbestanden von Falkenhausen en Canaris. Die werden gevormd naar aanleiding van de naoorlogse processen tegen de Duitse militaire gouverneur van België tijdens de Tweede Wereldoorlog, generaal en *Militärbefehlshaber* Alexander von Falkenhausen, *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder en de chef van de Duitse politieke politie in België, de “*Beauftragter des Chefs der Sicherheitspolizei*” Constantin Canaris, neef van *Abwehr*-chef Wilhelm Canaris.

Het Belgische militaire gerecht voerde niet alleen de repressieprocessen tegen collaborateurs, maar ook tegen Duitse oorlogsmisdadigers, onder meer een aantal verantwoordelijken van het militaire bezettingsbestuur. Het SOMA verwierf in de jaren 1970 de oorspronkelijke fotokopieën van grote delen van beide reeksen procesbundels; ondervragingen, getuigenverklaringen, Duitse oorlogsdocumenten enz.. Het dossier van het proces tegen

Militärbefehlshaber Alexander von Falkenhausen en *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder dat zich op het SOMA bevindt, is de (onvolledige ?) kopie van de versie van meester Botson, de advocaat van von Falkenhausen. Deze fotokopieën van de eerste generatie zijn na jaren in erbarmelijke staat. Om de preservatie en vooral de raadpleegbaarheid ervan te waarborgen, drong digitalisering zich op.

Oorlogsmisdadigers

Uiteraard speelde ook het inhoudelijke belang een doorslaggevende rol bij de keuze voor deze beide bestanden. Zij kunnen gezien worden in de context van de processen die na het internationale militaire tribunaal te Nürnberg overal in Europa gevoerd werden tegen de Duitse verantwoordelijken op lokaal vlak. De Belgische processen bieden een geprivilegieerde kijk op de functionering en doelstellingen van het Duitse bezettingsbestuur, zowel in zijn zgn. “fatsoenlijke” *Wehrmacht*-variant als in de SS-milieus.

De twee procesdossiers beslaan zowat 20.000 pagina's. Het krijgsauditoraat van Luik (von Falkenhausen-Reeder) en van Brussel (Canaris), die deze zaken behandelden maakten een summierere ontsluiting in tabelvorm van de

Der Militärbefehlshaber
in Belgien und Nordfrankreich Mit eohri
Militärverwaltungschef
Gruppe: p o l Az.: o504
Br. 418/44 geb.

Brüssel, den 26. Februar 1944.

Geheim 0738

An den
Herrn Chefrichter
beim Militärbefehlshaber in
Belgien und Nordfrankreich
Brüssel

Betr.: Vollstreckung durch den Strang.

Der neue Kommandant des Konzentrationslagers in Hertogenbosch hat erklärt, an der mit seinem Vorgänger getroffenen Vereinbarung nicht festhalten zu können, sondern es ablehnen zu müssen, künftig die Vollstreckungen durch den Strang in Hertogenbosch vorzunehmen. Es ist nunmehr jedoch sichergestellt, dass Vollstreckungen durch den Strang in Anhaltelager Bredonck vollzogen werden können.

Es wird gebeten, die Anordnung einer Vollstreckung durch den Strang rechtsseitig dem Beauftragten des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD zur Verhängung des Anhaltelagers in Bredonck mitzuteilen. Die ~~Einrichtung~~ der durch die Kriegengerichte in Lille und in Brüssel zum Tode verurteilten Personen, deren Einrichtung der Militärbefehlshaber durch den Strang angeordnet hat, können - wie bereits fernmündlich mitgeteilt - sofort in Bredonck erfolgen.

Für den Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich
Der Chef der Militärverwaltung
in Auftrage:

R. Gaspman
Umlauf
W. J. 51/44 2

MANDAT D'ARRÊT

Nous, CHARLES, Prince de Belgique, Régent du Royaume,
Le Roi Léopold III se trouvant, par le fait de l'absence, dans l'impossibilité de régner,
A tous, présents et à venir, faisons savoir :

Le Substitut de l'Auditeur général:
Vu les articles 35, 76, 123, 126, 127 et 133 de la loi du 15 juin 1899, 56 du Code de procédure pénale militaire du 20 juillet 1914, 1er de l'arrêté-loi du 16 novembre 1918, 7 de la loi du 17 septembre 1919, la loi du 5 mars 1935, 1, 2 et 5 de l'arrêté-loi du 26 mai 1944.

Nous, le 26 février 1944
Attendu que
CANARIS Anastasius
né Dariusburg 8.11.1906
juriste
Nedham, Josef Skolenstrasse 17 - Alken s'agere
l'inculpé d' avoir avec intention de donner la mort à un
autre ou co-auteur commis plusieurs homicides

Ordonne que le dit inculpé sera arrêté et détenu en la prison *Leinwil*

Approuvé _____ mois rayés nuls.

Fait et scellé, à *Bruxelles*, le *sixième avril 1944*

J. Dofny
Le Substitut de l'Auditeur général.

Mandons et ordonnons nos officiers, à ce requis, de mettre le présent mandat d'arrêt à exécution; à nos Procureurs généraux et nos Procureurs du Roi près les tribunaux de première instance d'y tenir la main; à tous commandants et officiers de la force publique d'y prêter main-forte, lorsqu'ils en seront légalement requis.

En foi de quoi le présent mandat d'arrêt a été signé par le Substitut de l'Auditeur général et revêtu de son sceau, le jour, mois et an que dessus.

NOTIFICATION.
L'an mil neuf cent ~~quarante quatre~~ le *sixième avril*
Notification du présent mandat d'arrêt a été faite par Nous, Greffier adjoint à l'Auditorat général, *au commandant de Bredonck*,
Inculpé désigné ci-dessus, qui déclare bien comprendre et a signé avec Nous, approuvant
en tant que tel.
Chopart
Le Greffier adjoint,
CH. GABER.

Aanhoudingsbevel uitgevaardigd door het auditoraat-generaal tegen Constantin Canaris voor het plegen van meerdere moorden, 6.4.1949.

Brief van Reeder over de beslissing executies door ophanging voortaan in het kamp van Bredonck uit te voeren, 26.2.1944.

processtukken. In die toegang werd (in principe) voor elk stuk een volgnummer, een datum en een beknopte beschrijving gegeven. In die beschrijving ging de aandacht in de eerste plaats uit naar het type document. Een inhoudelijke omschrijving van het stuk kwam zelden voor.

Met het oog op de digitalisering, het toekennen van de nodige metadata en gezien het belang van de vele stukken, worden de beide procesdossiers vrij diepgaand op stukniveau door het SOMA ontsloten. Wat de nadere toegang betreft, blijft de beschrijving beperkt tot de klassieke archiefbeschrijvings-elementen:

het nummer, de redactionele vorm, de inhoudsomschrijving, het ontwikkelingsstadium en de datering. Gezien elke beschrijving in de regel slechts één stuk vertegenwoordigt, werd de uiterlijk vorm achterwege gelaten. Van mogelijke andere nuttige elementen, zoals de taal, fysische details of trefwoorden, werd uiteindelijk bij gebrek aan tijd afgezien.

De eigenlijke digitaliseringsoperatie, die zal worden uitbesteed, is gepland voor dit jaar. De uitdaging bij digitalisering en eventuele OCR-isering ligt vooral in de grote kwalitatieve variatie van de stukken.

Dirk Martin/Gerd De Coster

België - Belgique
P.B. - P.P.
1070 Brussel 7
BC 11568

FEDERAAL WETENSCHAPSBELEID

.be

Afz. SOMA - Luchtvaartsquare 29 - 1070 Brussel ISSN 0772 - 120 X